

میلاد تیموری

ایمیل:

teymurturanli@gmail.com

وابستگی:

محقق تاریخ و ادبیات

من اسیری بیش نبودم، اراده کردم آزاد شوم:

تحلیل پروسه‌ی رهایی از بردگی در مدینه‌ی فاضله یا آرمان‌شهر آزادی احمد آقاوگلو

چکیده:

این مقاله به تحلیل اثر احمد آقاوگلو با عنوان «در سرزمین انسان‌های آزاد» می‌پردازد که در آن مفاهیمی چون آزادی و رهایی از بردگی ذهنی بررسی شده‌اند. آقاوگلو اتوپای خود را بر پایه‌ی دیالکتیک آزادی و بردگی بنا نهاده و فلسفه‌ی آزادی خود را بر این مبنا تبیین و ترویج نموده است. در این اثر، مفاهیمی چون هویت، آزادی، عدالت، اخلاق و حقوق بشر در مقایسه با تجربیات تاریخی ترک‌ها به شکلی تطبیقی مورد بررسی قرار گرفته است. آقاوگلو در این اثر اتوپایی، جامعه‌ای آرمانی را ترسیم می‌کند که در آن ارزش‌های شرقی و غربی با هم ترکیب شده‌اند. او بر نقش اخلاقیات فردی (همچون صداقت، شجاعت، و فداکاری) در ایجاد یک نظم اجتماعی عادلانه تأکید دارد. این اثر نه تنها بازتاب‌دهنده‌ی آرمان‌های روشنفکری دوره‌ی گذار از امپراتوری عثمانی به جمهوری ترکیه است، بلکه امروزه نیز به عنوان متنی انتقادی علیه استبداد و بیانی‌های در دفاع از آزادی و دموکراسی مورد توجه است. در تحلیل این اثر، به‌منظور تقویت چارچوب نظری و درک بهتر دیدگاه‌های آقاوگلو، در مواقع لزوم به نقدهای پژوهشگران مختلف درباره‌ی این اثر و همچنین به دیگر آثار نویسنده، از جمله «سه تمدن»، استناد شده است.

کلمات کلیدی: آزادی، استبداد، بردگی ذهنی، غربگرایی، لیبرالیسم

استناد (آپا):

تیموری، م. من اسیری بیش نبودم، اراده کردم آزاد شوم: تحلیل پروسه‌ی رهایی از بردگی در مدینه‌ی فاضله یا آرمان‌شهر آزادی احمد آقاوگلو. ارومیه: فصلنامه تخصصی "مطالعات تاریخ آذربایجان و ترک" سال ۰۳، شماره ۰۸، تابستان ۱۴۰۴. ۸۶۹۰-۳۰۴۱

شاپا

Milad Teymuri (Teymur)

Email:

teymurturanli@gmail.com

Affiliation:

Researcher of history and literature

I was nothing more than a prisoner, I wanted to be free: Analysis of the processes of liberation from slavery in the utopia of freedom by Ahmet Ağaoğlu

Abstract:

This article analyzes Ahmad Aghaoghlu's utopian work titled "In the Land of Free People". In this work, concepts such as freedom and liberation from mental enslavement are examined. Aghaoghlu builds his utopia on the dialectic of freedom and servitude, thereby articulating and promoting his philosophy of liberty. In the work, concepts such as identity, freedom, justice, ethics, and human rights are comparatively examined alongside the historical experiences of the Turks. In his utopian narrative, the author depicts an ideal society in which Eastern and Western values converge. He emphasizes the role of individual morality (for instance, honesty, courage, and self-sacrifice) in establishing a just social order. This work not only reflects the intellectual ideals of the transitional period from the Ottoman Empire to the Turkish Republic but also, in contemporary times, stands as a critical text against authoritarianism and a manifesto devoted to the defense of freedom and democracy. In the analysis, the theoretical framework is reinforced and Aghaoghlu's perspectives are clarified by occasionally referring to the critical opinions of various researchers on the topic, as well as to the author's other works, including "Three Civilizations."

Keywords: Freedom, Despotism, Mental Enslavement, Westernization, Liberalism

CITATION (APA):

Teymuri, M. I was nothing more than a prisoner, I wanted to be free: Analysis of the processes of liberation from slavery in the utopia of freedom by Ahmet Ağaoğlu. Urmia: "Studies on Azerbaijan and Turk's history" Specialized Journal, year 03, number 08, Summer 2025, ISSN: 3041-8690.

Milad Teymuri (Teymur)

E-poçt:

teymurturanli@gmail.com

Mənsubiyyət:

Tarix və ədəbiyyat
tədqiqatçısı

Mən bir əsir idim, azad olmaq istədim;

Əhməd Ağaoğlunun Mədiyyəni faziləsi və yaxud azadlıq utopiyasında köləlikdən qurtuluş prosesinin təhlili

Xülasə:

Bu məqalə Əhməd Ağaoğlunun "Sərbəst insanlar ölkəsində" adlı utopik əsərinin təhlilinə həsr olunmuşdur. Bu əsərdə azadlıq anlayışı və zehni əsarətdən qurtulma məsələləri araşdırılır. Ağaoğlu utopiyasını azadlıq-köləlik dialektikası üzərində quraraq, öz azadlıq fəlsəfəsini təbliğ etmişdir. Bu əsərdə kimlik, azadlıq, ədalət, əxlaq və insan hüquqları türklərin tarixi təcrübələri ilə qarşılaşdırılmalı şəkildə araşdırılmışdır. Yazıçı utopik xarakterli bu əsərində Şərq və Qərb dəyərlərinin birləşdiyi ideal bir cəmiyyətin təsvirini verir. O, fərdi əxlaqın (məsələn, düzlük, cəsarət və fədakarlıq) ədalətli bir sosial nizam yaratmaqda oynadığı rolunu vurğulayır. Bu əsər, təkcə Osmanlı imperiyasından Türkiyə Respublikasına keçid dövrünün ziyalı ideallarını əks etdirmir, eyni zamanda, bu gün də avtoritarizmə qarşı tənqidi bir mətn, azadlıq və demokratiyanın müdafiəsinə həsr olunmuş bir manifest kimi diqqət çəkir. Əsəri təhlil edərkən, teorik çərçivəni gücləndirmək və Ağaoğlunun görüşlərini daha anlaşıqlı hala gətirmək məqsədilə, yeri gəldikdə müxtəlif araşdırmaçıların əsərlə bağlı tənqidi görüşlərinə, eləcə də yazıçının "Üç mədəniyyət" kimi başqa əsərlərinə istinad edilmişdir.

Açar sözlər: azadlıq, despotizm, liberalizm, qərbçilik, zehni köləlik

CITATION (APA):

Teymuri, M. Mən bir əsir idim, azad olmaq istədim; Əhməd Ağaoğlunun Mədiyyəni faziləsi və yaxud azadlıq utopiyasında köləlikdən qurtuluş prosesinin təhlili. Urmiya: "Azərbaycan və Türk tarixi araşdırmalar" İxtisaslaşdırılmış Jurnal, il 03, nömrə 08, Yay 2025, ISSN: 3041-8690.

Milad Teymuri (Teymur)

E-posta:

teymurturanli@gmail.com

Üyelik:

Tarih ve edebiyat
araştırmacısı

Ben Bir Esir İdim, Hür Olmak İstedim:

Ahmet Ağaoğlu'nun Medine-i Fazılası veyahut Özgürlük Ütopyasında Kölelikten Kurtuluş Sürecinin Analizi

Özet:

Bu makale, Ahmet Ağaoğlu'nun "Serbest İnsanlar Ülkesinde" adlı ütopyik eserinin analizine adanmıştır. Bu eserde özgürlük kavramı ve zihinsel kölelikten kurtulma meseleleri incelenmektedir. Ağaoğlu, ütopyasını özgürlük-kölelik diyalektiği üzerine kurarak, kendi özgürlük felsefesini tebliğ etmiştir. Bu eserde, kimlik, özgürlük, adalet, ahlak ve insan hakları, Türklerin tarihî deneyimleriyle karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Yazar, ütopyacılık niteliğindeki bu eserinde Doğu ve Batı değerlerinin birleştiği ideal bir toplum tasvir etmektedir. O, bireysel ahlakın (örneğin dürüstlük, cesaret ve fedakârlık) adil bir toplumsal düzenin oluşturulmasında oynadığı rolü vurgulamaktadır. Bu eser, yalnızca Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş döneminin entelektüel ideallerini yansıtmakla kalmaz; aynı zamanda, günümüzde de otoriterliğe karşı eleştirel bir metin, özgürlük ve demokrasinin savunmasına adanmış bir manifesto olarak dikkat çekmektedir. Eseri analiz ederken, teorik çerçeveyi güçlendirmek ve Ahmet Ağaoğlu'nun görüşlerini daha anlaşılır kılmak amacıyla, gerektiğinde çeşitli araştırmacıların eserle ilgili eleştirel görüşlerine, ayrıca yazarın "Üç Medeniyet" gibi diğer eserlerine atıfta bulunulmuştur.

Anahtar kelimeler: Özgürlük, Despotizm, Liberalizm, Batıcılık, Zehinsel kölelik

CITATION (APA):

Teymuri, M. Ben Bir Esir İdim, Hür Olmak İstedim: Ahmet Ağaoğlu'nun Medine-i Fazılası veyahut Özgürlük Ütopyasında Kölelikten Kurtuluş Sürecinin Analizi. Urmiye: Üç Aylık "Azerbaycan ve Türkiye Tarihi Üzerine Araştırmalar" Uzmanlık Dergi, yıl 03, sayı 08, Yaz 2025, ISSN: 3041-8690.

گیریش

آذربایجان و تورک دنیاسی نین گؤرکملی شخصیتی، بؤیوک سیاسی-اجتماعی خادم، یازیچی، ژورنالیست، حقوقچو و متفکر، احمد بگ آغاوغلو تورکچولوک، غربلشمه (باتیلیلاشما) و لیبرال کمالیسم کیمی دوشونجه آخیملاری نین ان اؤنملی تمثیلچیلریندن بیریدیر. آغاوغلو شرق مدنیتی نین چؤکدویونو، دولایسیسیلا دا غرب مدنیتی نین بوتون عنصرلری ایله منیمسه نمه سی گرکدیگینی مدافعه ائدیردی. بیر لیبرالیست اولراق، آغاوغلو، فردی آزادلیغی و سربستلیگی مدافعه ائتمیش، تورکیه جمهوریتی نین قوروجو ایدئولوژیسی اولان کمالیسم ایله فردی آزادلیغا سؤیکنن لیبرالیسمی بیرلشدیره رک، «لیبرال کمالیسم» قاورامینی یاراتمیشدیر. احمد بگ دوشونجه لرینی و دنیا گؤروشونو افاده ائتمک اوچون آلقوریک (تمثیلی) اسلوبدا بیر سیرا بدیعی اثرلر یازمیشدیر. بونلارین ان اؤنملیسی، شهبه سیز، «سربست انسانلار / اؤلکه سینده» آدلی اتوپیک اثریدیر. اونون یارادیجیلیغیندا بو اثرین خصوصی یئری واردیر. بو اثر بؤیوک متفکرین سیاسی فلسفه سینین و دنیا گؤروشونو آنلاماق اوچون ده واجب بیر قایناق دیر. آغاوغلو بو اثرینی آزادلیق-کؤله لیک دیالکتیکاسی اوزرینده قوروموشدور و اؤز آزادلیق فلسفه سینین یایماغا، تبلیغ ائتمگه چالیشمیشدیر.

آغاوغلو تورکیه انقلابی نین ایدئولوژیسی نین یاراتماق ایسته میش؛ اؤز دئییمی ایله، «سربست انسانلار اؤلکه سینده» اثرینی ده بو هدفله یازمیشدیر.^۱ بؤیوک متفکر اروپا مدنیتی نین دیش (ظاهری) گؤرونوشونو دئییل، اونون معنوی عامل لرینی، مۇسسەلری نین روحونو منیمسه مگین گرک اولدوغونو دوشونوردو.^۲ چاغداش باتی (غرب) مدنیتی نین تمیلینده دایانان «فردین هر ساحه ده آزادلیغی» اساسینا تام باغلی اولان^۳ آغاوغلو، دوغونون (شرقی) گئرله مه سینین استبدادین تأثیر آلتیندا فردین، فردی آزادلیغین ازیلمه سینده و بونون سون اوجوندا شرق توپولوملاریندا یارانان دورغولوقدا گؤروردو.^۴ باتی نین ایره لیه مه سی و دوغو اوزرینده غلبه چالماسی نین سببینی فرد آزادلیغی و دموکراسی سون اوجوندا یارانان انکشافدا، تکاملده گؤرن یازیچی نین وورغولادیغینا گؤره، بو آزادلیق و تکامل سوندا ملت لرین یارانماسینا گتیریب چیخارمیشدیر. اونون فکرینجه، «اؤلموش، چوروموش،

۱. احمد آغاوغلو، سربست انسانلار اؤلکه سینده، تبریز، اختر، ۱۴۰۲، ص ۱۲؛

Ahmet Ağaoğlu, *Devlet ve fert*, İstanbul, 1933, s. 119; Gülsərən Akalın, *Türk düşüncə və siyasi həyatında Əhməd Ağaoğlu*, Çevirəni Samirə Məmmədova, Bakı, AzAtaM, 2004.

۲. احمد آغاوغلی، اوچ مدنیت، تورک اوجاقلری حرث هیئت ندراتی، ۱۹۲۸، ص ۱۱-۱۴؛

Faiq Ələkbərli, *Azərbaycan Türk fəlsəfəsi və ictimai fikir tarixi (XIX-XX əsrlər)*, II hissə, Bakı, Elm və təhsil, 2020, s. 215, 218.

۳. Gülsərən Akalın, *Türk düşüncə və...*

۴. احمد آغاوغلی، اوچ مدنیت، ص ۳۴؛ فرانسوا ژرژن، احمد آقاوغلو در فرانسه (۱۸۹۴-۱۸۸۸)، ...، قفقاز در تاریخ معاصر (مجموعه مقالات)، به کوشش کاوه بیات، تهران، شیرازه، ۱۴۰۰، ص ۱۳.

از یلمیش فردی حاقلارینی تسلیم ائتمه‌لی‌یک. اونا یئنی بیر روح آشیلامالی‌یق. بو ایسه یالنیز عایله‌وی، اداری، سیاسی مؤسسەلریمیزی بو حاقلاری گئچکلشدیره بیلەجک بیر حالا گتیرمکله ممکن‌دور»^۵. آغاوغلو یئنی چاغین سؤیکندیکی اساسلاری «سربست فکر و سربست حرکت»، «یاشا و باشقالاری‌نین یاشاماسینا مانع اولما»، شخصیتینی انکشاف ائدیر و باشقا شخصیتلرین انکشافینا مانع اولما» شکلینده معین ائدیردی.^۶

«سربست انسانلار اؤلکه‌سینده» اثرینده ایشلنن موضوعلار اونون یاشاییشی بویو بیر چوخ اثرینده - او سیرادان «اوج مدنیت»، «اسلاملیقدا قالدین»، «انقلاب‌می، اختلال‌می»، «کۆنولسوز اولماز»، «دولت و فرد»، «من نه‌یم» و سایره - دؤنه-دؤنه باش ووردوغو موضوعلاردیر. بو باخیمدان، بؤیوک ضیالی‌نین سیاسی-اجتماعی دوشونجه‌لرینی، دنیاگۆروشنو، معنوی-اخلاقی پرنسیپلرینی، هومانیسمنی، توپلوم حیاتی و دولت نظام-انتظامی ایله باغلی گۆروشلرینی اؤیرنمک باخیمیندان «سربست انسانلار اؤلکه‌سینده» کتابی مهم بیر قاینقدیر.

بوتون دیریلیگی بویونجا استبداد، اسارته و یاد بویوندوروغونا قارشى ساواشان، آزادلیق و دموکراسینی مدافعه ائدن آغاوغلو، بو اثرینده استبداد اداره اصولونو شدتلی بیچیمده قامچیلاییر. آغاوغلونون اتوپیاسیندا آزادلیقلا یاناشی حقیقت و دوغرولوق، یوکسک اخلاق، جسارت، عزتِ نفس، حاقی مدافعه ائتمه، فداکارلیق، بیرلیک (هم‌رأی‌لیک) و تعاون، نظارت و ثروت بیانی، تحصیل، قالدین حاقلاری، سؤز و یاشاییش ساده‌لیگی، چالیشما و ایش‌بؤلومو (تقسیم کار) کیمی موضوعلار ایشلنمیشدیر. اثرده ائقویزم، یالان، ریا، مخبرلیک، یالتاقلیق، فساد، قورخاقلیق، لیاقتسیزلیک، تنبل‌لیک و اسرافچیلیق کیمی خصوصیتلر پیسلنمیش، حتی سوچ (جرم) سایلمیشدیر.

آغاوغلو، حاقلی اولراق، مسلمان شرق ملت‌لرین گئریله‌مه‌سینی آزاد اولماماقدا گۆروردو. او، توپلومداکی ضدیتلرین، اویغونسوزلوقلارین، چاتیشمازلیقلارین آنا سببینی ائقویزمده (خودکاملیقدا) گۆروردو. اونون فکرینجه، بوتون باشقا سایریلیقلارین (مرضلرین)، عیب‌ه‌جرلیکلرین، چاتیشمازلیقلارین (اسرافچیلیق، یارینماق، یالتاقلیق، یالانچیلیق، ایکی‌اوزلولوک، قورخاقلیق، زوربالیق، حیثیتسیزلیک، قیسقانچلیق، تحکم و سایره کیمی) قاینای ائقویزم‌دیر. بو چورلار (خسته‌لیکلر) محیطی ایچیندن گمیریر، توپلومون آچیلیب چیچکلنمه‌سی اوچون گرک اولان باغلاری قیراراق آرادان آپاریر، یوخ ائدیر. اونون دوشونجه‌سینه گۆره، انسانلارداکی بوتون تضادلارین تک قاینای ائقویزم‌دیر.^۷ آغاوغلونا گۆره، «هر شیدن اول و ائقویزم بلاسیندان قورتارماغا

^۵. احمد آغاوغلی، /اوج مدنیت، ص ۹۳؛ Faiq Ələkbərli, *eyni əsər*, s. 230

^۶. احمد آغاوغلی، /اوج مدنیت، ص ۳۱؛ Gülsərən Akalın, *Türk düşüncə və...*

^۷. Ahmet Ağaoğlu, *Ben Neyim*, İstanbul, 1939, s. 10 ve devamı.

باخمالی ییق»^۸. بؤیوک متفکر سربست انسانلار / اؤلکهسی و باشقا اثرلرینده بو موضوعلاری دؤنه-دؤنه، اوزون-اوزادیا ایشله ییر؛ یازیچی منطقلی، علمی محاکمه لر یوروده رک بونلارا چاره لر، چۆزوم یول لاری آختاریر، چیخیش یول لارینی سیرالاییر.

باشدا توماس مور (اتوپیا) و توماسو کامپانلنین (گونش اؤلکهسی) اتوپیک رمانلاری اولماق اوزره، باتی اتوپیک ادبیاتی نین تأثیری دویولان «سربست انسانلار اؤلکه سینده» اثرینده، آغاوغلو، بیر باخیم اؤز طالعینی ده آنلاماغا چالیشمیشدیر. خریستیان اسارتینده کی تورک-مسلمان بیر اؤلکه دن – آذربایجان دان گله رک آزاد کمالیست تورکیه یه سیغینان ضیالی نین بو اثری آلتقوریک (تمثیلی) و دیداکتیک (اؤیره دیجی) سبکیده یازیلما دا اتوبیوگرافیک چالارلار دا داشیماقدادیر^۹. احمد آغاوغلونون اتوپیا (خیال) شکلینده کی بو اثرینده انسانلارین ائشیت (برابر) و خوشبخت یاشادیغی، قانونلارین عدالتی اولدوغو آزاد و مستقل بیر اؤلکه دوشلنایب تصویر اندیلمکده دیر^{۱۰}. بو اثر اتوپیک اؤزل لیکلر داشیما دا، اونو کلاسیک باتی ادبیاتیندا یارانان بنزلریندن آیین یؤنلری ده واردیر^{۱۱}. کلاسیک اتوپیا لاردا ائشیتلیک (برابریک) آدینا آزادلیقدان، سربستلیکدن یان کئچیلیمیشدیر. اویسا آرزو اولونان ایدئال بیر توپلوم شکلی نین خیالی افاده سی (لایحه سی) اولان اتوپیا لاردا عدالت، ائشیتلیک، برابریک و قارداشلیق اردملری قارباق ایشلنسه ده، عمومیتله، اتوپیا دا اراده و آزادلیق یوخدور^{۱۲}. بونا گؤره ده اتوپیا لار اساساً توتالیتار (تمامیت خواه) متنلر دیر^{۱۳}. کلاسیک اتوپیا لاردا، عمومیتله، عابله دوزنی، خصوصی ملکیّت و صنفلر گؤز آردی ائدیلدیگیندن اتوپیانی کمونیستی (پیشاکمونیستی) متنلر سایان تنقیدچیلر (خصوصیله سوسیالیستلر) ده واردیر^{۱۴}. اویسا بونلارین ترسینه، دموکرات، لیبرال و ملی دوشونجه لی اولان آغاوغلونون اتوپیا سیندا انسان اراده سی، آزادلیق و سربست حرکت ائتمک اساسدیر. بونا گؤره ده اثر کلاسیک اتوپیا لاردان فرقلندمکده دیر.

^۸. احمد آغاوغلوی، *اوج مدنیت*، ص ۹۴.

^۹. Əhməd Ağaoğlu, *Mən kiməm*, Bakı, ADTM, 2019, s. 544; Əhməd Ağaoğlu, *Seçilmiş Əsərləri*, Bakı, Şərq-Qərb, 2007, s. 378.

^{۱۰}. Əhməd Ağaoğlu, *İran və inqilabı, Böyük müfəkkirin yaradıcılıq yolu (Vaqif Sultanlı)*, Bakı, Azərnəşr, 2009.

^{۱۱}. Əhməd Ağaoğlu, *Mən kiməm*, s. 544.

^{۱۲}. Serhat Çetintaş, *Değerler bağlamında cumhuriyet döneminde ütopya...* (yüksek lisans tezi), Balıkesir üniversitesi..., 2018, s. 87.

^{۱۳}. Firdevs Canbaz Yumuşak, *Ütopya, karşı-ütopya ve Türk edebiyatında ütopya geleneği*, Bilig, bahar 2012, sayı 61, s. 47;

فردریک روویون، *آرمانشهر در تاریخ اندیشه غرب*، ترجمه عباس باقری، تهران، نشر نی، ۱۳۸۵، صص ۳۸-۳۹.

^{۱۴}. Firdevs Canbaz Yumuşak, *Ütopya...*, s. 50.

گۆرکملی ضیالی احمد بگ آغاوغلو ملی دولت (Nation-state) دوشونجه‌سینی دستکله‌ین و تورکیه جمهوریتی‌نین ایلک اتوپیا‌سی ساییلان بو اثرینی ۱۹۳۰-جو ایلده آنکارادا بیتیرمیشدیر. اثر اؤنجه جمهوریت قزئتینده بؤلوم-بؤلوم یایمیلانمیش، آردینجا، ائله همین ایلده، کتاب اولاراق باسیلمیشدیر.^{۱۵}

سربست انسانلار اۆلکه‌سینده

آغاوغلونون ۱۹۳۰-جو ایلده یایمیلانان سربست انسانلار/اۆلکه‌سینده اثری تورکیه جمهوریتی‌نین ایلک اتوپیا‌سیدیر. آغاوغلونون اتوپیا‌سی فوق‌العاده بیر مدنیت تصو‌رو اولوب تورکیه جمهوریتی ایدئولوژی‌سینی اؤزوندە عکس ائتدیرین بیر اثر‌دیر. یئنی قورولان تورکیه جمهوریتی‌نین تمثیل ائدن اثرده ملیت‌چیلیک، آتاتورک‌چولوک، باتی‌چیلیق (غرب‌چیلیک) و آیدین زمره‌نین رهبرلیگی کیمی موضوعلار آچیق و یا اوستواؤرتولو بیچیمده ایشلنمیشدیر.^{۱۶} بیر سیرا آراشدیرماچیلار حاقلی اولاراق بو اثری آغاوغلونون ۱۹۱۹-۱۹۲۰-جی ایل‌لرده مالتادا سورگونده‌یکن قلمه آلدیغی «اؤچ مدنیت» آدلی اثرینین دوامیدیر.^{۱۷} تورکیه جمهوریتی‌نین ایدئولوژی‌سینی قورماق^{۱۸}، تورک انقلابی‌نین سؤیکندیگی گئرجک پرنسیب و اساسلاری آچیقلاماق ایسته‌ین آغاوغلو سربست انسانلار/اۆلکه‌سینده آدلی اتوپیک حکایه‌سینده تصو‌ر ائتدیگی، گۆرمک ایسته‌دیگی جمهوریتی، متین ساواشین دئییمی ایله دئسک، بئینینده‌کی تورک جمهوریتی‌نین سرگیله‌مکده‌دیر.^{۱۹} فائق علی‌اکبرلی‌یه گۆره، «آغاوغلونو بو اتوپیک اثری یازماغا مجبور ائدن ایسه دین، اخلاق، جمعیت، دولت، حکومت، دموکراتیا و باشقا ساحه‌لرده غرب اۆلکه‌لری‌نین الده ائتدیگی نایلیت‌لرین مسلمان-تورک دنیاسیندا، ایلک نوبه‌ده تورکیه‌ده اساساً، گئرجک‌لشمه‌سی ایدی... آغاوغلونون تورک ملتی‌نین فردلرینده گۆرمک ایسته‌دیگی «بعضی معنوی خصوصیت‌لری» وطنداشلارین آزاد و سربست یاشامالاری، اۆلکه‌نین آزاد و دموکراتیک شکلده اداره اولونماسی، معارف و مدنیت مؤسسە‌لری‌نین چوخالدىلماسی ایله باغلی ایدی. بونون اوچون ده انسان مادی و معنوی آنلامدا نفسینه حاکم کسيلمه‌لی، دؤغرولوغو سئومه‌لی، حقیقتده دؤزوملو اولمالی، حیثیت صاحبی کیمی چیخیش ائتمه‌لیدیر». اونون

^{۱۵}. احمد آغاوغلو، سربست انسانلار/اۆلکه‌سینده، ص ۱۳.

^{۱۶}. Elanur Tatar, *Türk romanında ütopiya* (bitirme tezi), Erzincan üniversitesi..., 2013, s. 29; Metin Savaş, *Ahmet Ağaoğlu'nun Ütopik Anlatısı: Serbest İnsanlar Ülkesi'nde*, Yeni Tanin (Retrieved 2022/25/08).
<https://www.yenitanin.com/ahmet-agaoglu-nun-utopik-anlatisi-serbest-insanlar-ulkesinde/>

^{۱۷}. Faiq Ələkbərli, *Azərbaycan Türk fəlsəfəsi*..., s. 234; Metin Savaş, *Ahmet Ağaoğlu'nun Ütopik Anlatısı*...

^{۱۸}. احمد آغاوغلو، سربست انسانلار/اۆلکه‌سینده، ص ۱۲.

^{۱۹}. Metin Savaş, *Ahmet Ağaoğlu'nun*...

فکرینجه، «آغاوغلونون «سربست انسانلار اؤلکهسی» تورک دنیاگؤروشو اساسیندا یئنی بیر تورک دولتی (تورکیه‌نین) افاده‌سی‌نین خیالی وارلیغیدیر»^{۲۰}.

اثری ژانر باخیمیندان عزیز میراحمدوو بدیعی-فلسفی تراکتات (رساله)، فائق علی اکبرلی اتوپیک سیاسی-فلسفی تراکتات، واقف سلطانلی ایسه سیاسی-فلسفی esse (جستار، deneme) آدلاندیریب^{۲۱}. اثرین آیری-آیری فصل‌لرینده یازیچی معنوی تکاملون مرحله‌لرینی، نهایت سربست انسانلار اؤلکه‌سینه قبول مراسمی‌نی تصویر ائدیر^{۲۲}. اثرده تحصیل مسئله‌سی، مطالعه و کتابخانا موتیوی ده قاباریق ایشلنمیشدیر. بو دا اثرین معارف‌لندیریجی مقصدله یازیلدیغینا دایر باشقا ثبوت‌دور^{۲۳}.

گؤرکملی ادبیات آراشدیرماچیسی عزیز میراحمدووون قید ائتدیگینه گؤره، آغاوغلونون اوخویوب اؤیرندیگی دنیا کلاسیکلری آراسیندا آیدینلانما چاغی‌نین (معارف‌لنمه دؤرو) ان اؤنملی متفکرلریندن بیر اولان فرانسوز فیلسوف-ادیبی شارل دو مونتسکیونون خصوصی یثری اولموشدور؛ آغاوغلونون دقتینی ان چوخ اونون سوسیولوژی گؤروشلری چکمیشدیر. بو تأثیر اؤزونون ان قاباریق، مکمل افاده‌سینی آغاوغلونون سربست انسانلار اؤلکه‌سینده اثرینده تاپمیشدیر^{۲۴}.

اثرینی مونتسکیونون *قانونلارین روحو (روح القانونین)* آدلی مشهور کتابیندا بحث ائتدیگی اوچ یؤنتیم بیچیمی (حکومت شکلی) - استبداد، مشروطیت و جمهوریت حاقیندا ییغجام بیلگی وئررک باشلایان آغاوغلو، بو بؤلگونون حله ده معنا و اهمیتی‌نی ایتیرمه‌میش اولدوغونو وورغولاییر. مونتسکیونون بو بؤلگوسونه گؤره، «استبداد، یعنی شخصی حکومت قورخویا، مشروطیت شرفه، جمهوریت ده فضیله دایانیر». استبداددا خالق تک بیر شخصین کیف و هوسینه تابعدیر. میلیونلارجا انسان بو کیفه، هوسه اطاعت ائتمک اوچون خالق قورخودوب سیندیرمک یگانه چاره‌دیر. بونا گؤره ده استبداددا قورخو تلغینی اساسدیر. مشروطیتده ایسه حاکمیت حکمدارلا امتیازلی بیر طبقه‌نین الینده‌دیر. بو مشترک حاکمیتین ایشله‌یه بیلمه‌سی اوچون بدیهی‌دیر کی، هر ایکی طرفین بیر-بیرینه صداقتله باغلی اولمالاری گرکدیر؛ یعنی شرف شرطدیر^{۲۵}. «جمهوریت گلینجه، اورادا حاکمیت تام و بوتونلوکه خالقین الینده‌دیر»^{۲۶}. بئله بیر یؤنتیم بیچیمینده (اداره اصولوندا) هر بیر وطنداش اؤلکه‌نین اداره‌سینده «اشتراک ائتمک

20. Faiq Ələkbərli, *Azərbaycan Türk fəlsəfəsi...*, s. 234-235.

21. Əziz Mirəhmədov, Əhməd bəy Ağaoğlu, Bakı, Ərgünəş, 2014, s. 179; Əhməd Ağaoğlu, *İran və inqilabı*; Faiq Ələkbərli, *Azərbaycan Türk fəlsəfəsi...*, s. 234, 236.

22. Əhməd Ağaoğlu, *İran və inqilabı*,

23. أحمد آغاوغلو، سربست انسانلار اؤلکه‌سینده، صص ۲۲-۲۳، ۸۰-۸۱، ۱۰۴-۱۰۵.

24. Əziz Mirəhmədov, *Əhməd bəy Ağaoğlu*, s. 178.

25. أحمد آغاوغلو، سربست انسانلار اؤلکه‌سینده، ص ۱۱.

26. آغاوغلونون تورکیه جمهوریتی‌نین اداره اصولونو بللی ائدن و «حاکمیت قیدسیز و شرطسیز ملتیندیر» پرنسپینه اساسلانان ۱۹۲۱ آنا یاساسی‌نین (قانون اساسی/تشکیلات اساسیه) حاضرلاماسیندا بؤیوک رولو اولموشدور.

صلاحیتینه حایز دیر. بدیهی دیر کی، میلیونلارجا انسانین اشتراک ائتدیکلری بو ادارهنین نظاملی و مقبول اولما بیلیمه سی اوچون بو انسانلارین یوکسک وظیفه و مسئولیت دوغولاری، ممتاز اخلاق قایدالاری ایله مجهز اولمالاری لازمدیر؛ یعنی جمهوریتده و طنداشلارین فضیلتلی اولمالاری اساسدیر»^{۲۷}.

آغاوغلو بو کتابی یازماقداکی مقصدینین «بو فضیلتین نهدن عبارتدیر؟» و «نئجه تظاهر ائتدیر» سؤاللارینا جواب وئرمک^{۲۸}، جمهوریت قورولوشوندا و طنداشلارین وظیفه و رولونو آچیب گؤستریمک اولدوغونو بیلدیریر^{۲۹}.

متفکر بو اثره نئجه بیر شکل وئرمک ایسته دیگی باره ده چوخ دوشوندویونو، نهایت اونو بیر حکایه شکلینده یازماغا قرار وئردیگینی سؤیله ییر^{۳۰}. بو اثر بیر فضیلت یوردو (مدینه فاضله) اولراق قورولموشدور. آتاتورکون «جمهوریت فضیلتدیر» پرنسیبی آغاوغلونون بو حکایه سینین اؤزونو تشکیل ائتمکده دیر^{۳۱}. او، اسارتدن قورتولموش بیر «تورک فردینی» آزاد بیر اؤلکه یه گؤتورور. بو اؤلکه نین رهبرلری تورک جمهوریتینی قوران داهی نین آرزولارینی گئرجکشدیرمگه چالیشماقدادیرلار. آغاوغلو همین رهبرلری «پیر» آدلاندیریر. تورک فردی پیرلردن آزاد بیر اؤلکه ده - جمهوریتده حرّ و آزاد و طنداشلارین نئجه اولمالاری لازم گلدیگی حاقینداکی دوشونجه لرینی اؤیرنیر. یازیچی عینی زماندا اؤلکه نین گله جکده آزادلیق و فضیلت سایه سینده انکشاف ائده رک نئجه بیر ایشیق و مدنیت اوجاغی اولاجاغینی دا گؤستریمکده دیر^{۳۲}. اثر، عمومیتله، پیرلره تورک فردی نین دیالوقلاری شکلینده دوام ائدیر. اثرده دیالوق اشتراکچیلاریلریندان بیرینین، فردین تغزینه قارشیداکی طرفین، پیرین آنتی تغزی گتیریلیر^{۳۳}.

بو فضیلتی یورد، بو سربست-آزاد اؤلکه، سؤزسوز، او دؤنم یئنی قورولموش اولان تورکیه جمهوریتینی تمثیل ائتمکده دیر؛ جمهوریتی قوران داهی رهبر ایسه تورکیه جمهوریتی نین قوروجو اؤندری مصطفی کمال آتاتورکدن باشقاسی دئییلدی^{۳۴}.

بو کیچیک مقدمه دن سونرا آغاوغلو حکایه سینده «من بیر اسیر ایدیم، آزاد اولماق ایسته دیم» باشلیغیلا باشلاییر. حکایه باشلانغیجدا اعتباراً شرق ادبیاتی اوچون سجه وی اولان بیرینجی شخصین (تورک فردی) دیلیندن روایت ائدیلیلر. آزاد اولماق

^{۲۷}. احمد آغاوغلو، سربست انسانلار اؤلکه سینده، ص ۱۲.

^{۲۸}. یئنه اورادا.

^{۲۹}. Əziz Mirəhmədov, Əhməd bəy Ağaoğlu, s. 179.

^{۳۰}. احمد آغاوغلو، سربست انسانلار اؤلکه سینده، عینی یئر.

^{۳۱}. Metin Savaş, Ahmet Ağaoğlu'nun...

^{۳۲}. احمد آغاوغلو، سربست انسانلار اؤلکه سینده، صص ۱۲-۱۳.

^{۳۳}. Əziz Mirəhmədov, Əhməd bəy Ağaoğlu, s. 194.

^{۳۴}. احمد آغاوغلو، سربست انسانلار اؤلکه سینده، صص ۱۲، ۱۷، ۱۲۵.

ایسته‌ین تورک فردی زنجیرلرینی قیراراق اسارتینده یاشادیغی قالانین حصارینی دلیب آچیقلیغا، گئیشلیگه چیخیر؛ آنجاق، او، تردد ایچینده‌دیر، هارایا گئده‌جگینی، نه ائده‌جگینی بیلیمیر. یول آیریجینداکی دیرک اوزرینده «سول طرفه گئدن یول آزادلیق یولودور؛ ساغ طرفه گئدن یول کؤله‌لیک یولودور» یازسی ایله قارشیلاییر^{۳۵}. بو ائپیزود دا آذربایجان و عمومیتله شرق ناغیل لاری اوچون سجه‌ویدیر^{۳۶}. بونو آغاوغلو دوشونجه‌سینده‌کی غرب-شرق دیالکتیکینه بیر گؤندرمه کیمی دیرلندیرمک ده اولار.

تورک فردی، طبیعی کی، سول طرفی (غربی)، آزادلیغی سئچه‌رک یولونا دوام ائدیر. دان یئری آغارانادک یئرین فرد «سربست انسانلار اؤلکه‌سی» نه چاتیر. قالا دیوارلاری ایله چئوریلن اؤلکه‌نین کئشیکچیلری اوندان کیم اولدوغونو، هارادان گلیب هارایا گئتدیگینی سوروشورلار^{۳۷}. تورک فردی بیر اسیر اولدوغونو، آنجاق زنجیرلرینی قیردیغینی سؤیله‌ییر و آزاد یاشاماق ایسته‌دیگی اوچون بورایا گلدیگینی بیلدیریر. بوینوندا و قول لاریندا زنجیر ایزلرینی گؤرن کئشیکچیلر اونا «اسارتین گؤرونن باغلارینی» قیردیغینی، لکن اسارتین بیر ده سؤکولوب آتیلماسی گرک اولان گؤرونمه‌ین باغلاری‌نین موجود اولدوغونو سؤیله‌ییرلر. بو مقصدله گؤزتچیلر تورک فردینه دؤرد سورغو یؤنلدیرلر؛ (۱) نفسینه حاکم اولدوغونو، (۲) دوغرولوغو، دوزلویو سئوددیگینی، (۳) حقیقته تحمل ائتدیگینی، (۴) حیثیت و عزت نفس صاحبی اولدوغونو تصدیقله‌ین تورک فردی بو ایلک «سیناق» دان باش‌اوجا چیخیر. کئشیکچیلر «ذهنیت اولاراق دا آزاد اولماق ایسته‌دیگینی» سؤیله‌ین تورک فردی‌نین قارشیسیندا حرمتله آییلیب اونا یول وئیرلر^{۳۸}.

کئشیکچیلر سؤال لارا «هه» دئییب سربست اؤلکه وطنداشی اولماق ایسته‌ین تورک فردینی بیر ائوه – اؤلکه وطنداشی اولماق ایسته‌ینلرین کئچجی اولاراق مسکونلاشدیغی مسافرخانایا – گؤتورورلر. بورادا تورک فردی آغاوغلونون «پیرلر» آدلاندیردیغی اؤلکه‌نی اداره ائدن آغ‌ساققالار هیئتتی ایله گؤروشمه‌لی اولور. پیرلر اوندان کیم اولدوغونو، هارادان، نه اوچون گلدیگینی سوروشورلار. تورک فردی اونلارا بئله جواب وئیر:

«توره‌م اصل، ائلیم نجیب، قانیم تمیزدیر. یوردوم اولجه اورتا آسیانین یوکسک یایلاسی ایدی. سونرا داشقین بیر قانین حمله‌لری ایله جدلریم شرقه، غربه، شمالا و جنوبا دوغرو یایلمیشلار. مملکتلر باسمیشلار، دولتلر قورموشلار، مدنیتلر چیخارمیشلار. اولجه اولولاریمیز ساده یاشارلاردی، خالقالا اوتوروب-قالخارلاردی، یاسایا باخارلاردی، حاقا و قورولتایا اطاعت ائدرلردی. ائل آغالاری،

^{۳۵}. عینی/ئر، ص ۱۵.

^{۳۶}. Əziz Mirəhmədov, *Əhməd bəy Ağaoğlu*, s. 180.

^{۳۷}. احمد آغاوغلو، سربست انسانلار/اؤلکه‌سینده، عینی یئر.

^{۳۸}. عینی/ئر، ص ۱۶.

اوبا بۇيوكلىرى، اۆلكه طرخانلارى حاقى قوروماقدان، دوغرونو سؤيله مكدن، آزغينلار حادلىرىنى بيلديرمكدن و زوربالىغا قارشى گلمكدن چكىنمزلردى. بو بۇيله دوام ائتديكجه، ائليم قوتلى و ائل لر آراسيندا سايبلى ايدى. فقط سونرالارى قانيميز قارشىدى، كۆله ائل لر ين عادتلىرينه، تۆره لر ينه اويدوق. قورولتاي قالخدى، ياسا پوزولدو و زوربالىق غلبه چالدى؛ افندى ملتيم كۆله اولدو. او زماندان اوجاغيميز سۇندو، اديميز-شانيميز باتدى...»^{۳۹}.

توركلرين تاريخى كئچميشى نين سون درجه ييغجام و مكمل شكلده وئريلديكى بو سطرلرده تورك دوشونجهسى اوچون سجيھوى اولان «تۆره» (قديملىك) وورغوسو، «شانلى كئچميشه» گئرى دؤنمك و ايلكليگه، اسكى صافليغا قووشماق ايدئالى قاباريق ايشلنميشدير^{۴۰}. بو ييغجام روايتده «بديعى ليك و سندلى ليك چوخ تأثيرلى، عيانى لوحه لرله بيرلشيب، اثر قهرمانى نين»، توركلرين «منشأى و او واققادركى كئچميشى باردهه تصور يارادير. بورادا بير نچه مهم تاريخى حادثه يه آچيق اشاره واردير»^{۴۱}؛ توركلرين وقتى ايله اورتا آسيانين يوكسك يايلازلاريندا حكم سوردوكلرى، سونرا باسقينلار نتيجه سينده دؤرد بير طرفه سپه لنمه لرى، خصوصيله غربه كؤچلىرى و بورادا بۇيوك دولتلىر (سلجوقلو و عثمانلى كيمي) قوروب مدنيتلىر ياراتمالارى سؤيله نيلىر. يازيچى نين روايتينه گؤره، ملتين باشچيلارى، اولولار اؤنجه لرى ساده ياشادىلار، خالقا ايچ-ايچه ييدىلر، اۆلكه نى قانونلار (ياسا) اداره ائدرديلر، حاقا و قورولتاي (توركلرده عالى مجلس، شورا) اطاعت ائدرديلر، دوغرونو سؤيله ييب ظلمه قارشى گلمكدن چكىنمزدىلر. لاكل سونرالار توركلرين كۆله سى اولان ياد ملتيرين عادتلىرينه اويوماق و اونلارلا قاينايب-قاريشماق نتيجه سينده تۆره، ائل عادتلىرى پوزولدو، قورولتاي و ياسا اورتادان قالخدى، ظلم و اؤزباشينالىق غلبه چالدى. بئله ليكله، آغاليق ائدن عالى جناب ملت كۆله لشدى، آد-سانينى ايتيردى. بو، آغاوغلونون، هم ده تورك تاريخى آنلاييشى نين بديعى اسلوبدا تكرر ايندان باشقا بير شى

^{۳۹}. عيىنى/اثر، ص ۱۷.

^{۴۰}. اكبر نجف و ابوالفضل سليمانلى كيمي آذربايجانلى تورك تاريخچى و تاريخ فلسفه سى آراشديرماچيلارى دا توركلرده اتوپيا بيلينجى نين اولماديغىنى، تاريخ بويونجا تورك خالقلارى و توپلوملارى نين اولمايىنى تصور ائتمه ديكلرينى وورغولايلار. توركلر اوچون ايدئال اولان افلاطونون «جمهور» و (دولت) و فارابى نين «المدينه الفاضله» اؤرنگينده اولدوغو كيمي اولموشلا، اولوب بيتميشله، اسلامى تانيما «قديم» له، اسكى تورك سياستى اسلوبونا گؤره «تۆره» ايله علاقه ليدير. تورك اوچون ايدئال دولت و توپلوم كئچميشده دير. اؤنملى اولان گئرييه دؤنمك، صافليغا، ايلكليگه قووشماق دير. باخ:

Ekber N. Necef, Berat Dağ, Ebulfez Süleymanlı, *Türk Dünyasında Ütopya Üretmek Mümkün Mü?*, Sosyologca, Sayı 21, 2021, s. 120-121.

^{۴۱}. Əziz Mirəhmədov, *Əhməd bəy Ağaoğlu*, s. 181.

دنیایلی ۴۲. بو سطرلرین دوامیندا عثمانلی نین داغیلماسی، تورکیه جمهوریتی نین قورولوشویلا باغلی اشاره لر، بللی اتوبیوگرافیک چالارلارلا بیرلیکده وئرلیمیشدیر ۴۳.

تاریخی کئچمیشله باغلی بو ییغجام حکایه دن سونرا پیرلر آزاد یاشاماغا کسین اولاراق قرار وئرن تورک فردینه آزاد اولماغین چوخ چتین اولدوغونو بیلدیریرلر. آزاد اولماق اوچون بیلینمەلی و عمل اندیلیمەلی اولان بیر سیرا شرطلرین وارلیغیندان سؤز ائدن پیرلر قهرماندان بو شرطلری ایچرن «سربست انسانلار اؤلکه سی نین اساس قایدالاری» آدلی رساله نی اوخوماسینی ایسته ییرلر. بئله لیکله، تورک فردی سربست انسانلارین یاسا و قانونلاری ایله تانیش اولماغا باشلاییر. اوچ ماده دن عبارت اولان آغاوغلونون اتوپیک تورک اؤلکه سی نین عمومی اساسلاری بئله دیر:

«۱) آزادلیق یوکسک بیر وئرگیدیر. آزاد اولما بیلیمک اوچون چوخ اوجا، شرفلی اولونمالیدیر. فکر تمیزلیگی، سؤز تمیزلیگی و حرکت تمیزلیگی آزادلیغین اساسلاریدیر.

۲) نفسلرینه (طاماه، شهوانی حسلر و ...) حاکم اولمایانلار آزاد اولامازلار.

۳. سؤز ساده لیگی و یاشاییش ساده لیگی آزادلیغین شرطلریدیر» ۴۴.

اون دؤرد ماده لیک اؤلکه نین اساس یاساسی ایسه بونلاردان عبارتدیر:

«۱) آزادلیق دوغرولوغا و جسارته آرخالانیر.

۲) یالان، سربست انسانلار اؤلکه سینده کسینلیکله یاساقدیر. بو مرضه توتولان اؤلکه دن قوولور.

۳) ریا و یالتاقلیق ان آغیر جرم دور. بو جرمو ایشله ینلر عموم طرفیندن داشا توتولور.

۴) خبرچی لیک (ساتقینلیق، مخبرلیک) ائدنلر سربست انسانلار اؤلکه سی نین وطنداشلیغی صفتینی داشییامازلار.

۴۲. عینی اثر، ص ۱۸۲.

آغاوغلو «اوچ مدنیت» آدلی اثرینده عثمانلی امپراتورلوقونو اساس گؤتوره رک همین مسئله یله باغلی یازدیردی: «اوچ یوز سنه دن بری سارایا فرجه یاب دخول اولاراق [گیریمک امکانی تاپان] اصل-نسبی بللی اولمایان، دولتین مؤسس اولان عنصر و ایله مادی و معنوی هئج بیر علاقه سی بولونمایان نجه قادی و اثرک - بو دولتین باشینا نه قدر مدھش فلاکتلر گتیرمیشلر دیر! تاریخ ملی میزین او قانلی و مدھش شکلی وئرلرین همان یوزده دوخسانی بو کیمی غیرتورکلر دیر...» (احمد آغاوغلو، اوچ مدنیت، ص ۱۴۴).

۴۳. احمد آغاوغلو، سربست انسانلار اؤلکه سینده، صص ۱۸-۱۷.

۴۴. عینی اثر، صص ۱۸-۱۹.

- ۵) قورخاقلیقلا سربست اۆلكه وپنداشلیغی بیر یئره سیغیشماز.
- ۶) باشقاسینا سۆزله و ایشله تجاوز ائدن اۆلكه دیشینا آتیلیر.
- ۷) حیلە و فساد وپنداشلیق صفتی نین ایتیرلمه سی ایله جزالانیر.
- ۸) حاqqی مدافعه ائتمک وظیفه دیر. وظیفه نی ایفا ائتمه یین اۆلكه دن آتیلیر.
- ۹) چالیشماق وظیفه دیر. چالیشمادان یاشاماق ایسته یین اۆلكه حسابینا اجرتسیز چالیشماغا مجبور ائدیلیر.
- ۱۰) بیرلیک، هم رأی لیک (همبستگی) وظیفه دیر. بو وظیفه نی ایفا ائتمه یینلر اۆلكه وپنداشلیغی صفتی نی ایتیررلر.
- ۱۱) اۆلكه نین ایشلرینی گۆرمک یالنیز تجربه و اختصاص صاحب لری نین حاqqی دیر.
- ۱۲) هر وپنداش اۆلكه مأمورلارینا نظارت ائتمکله مکلف دیر.
- ۱۳) هر مأمور و هر جماعت آدمی (توپلومون فردی) گۆردویو ایشلر و الینده کی ثروت حاqqیندا هر آن حساب وئرمکله مکلف دیر. بو حسابدان قاچینانلار آغیر جزایا و وپنداشلیق صفتی نین آلینماسینا محکوم اولورلار.
- ۱۴) یوخاریداکی ماده لری ازیرله مک و اونلارا باخماق هر وپنداشین بورجودور.^{۴۵}
- گۆروندویو کیمی، سربست اۆلكه نین آنا یاساسینداکی باش یئری سیاست و آزادلیق مسئله سی توتور. سونراکی ماده لرین بیر چوخوندان دا آزادلیغین توپلوم حیاتی نین کۆکو، جانی و حرکت وئریجی گوجو اولدوغو آیدینلاشیر. بونونلا بئله، ائرده ان چوخ یئر معنوی-اخلاقی قانون و نورمالارا وئریلمیشدیر. بوتون اثرلرینده اولدوغو کیمی، بو اثرینده ده آغاوغلو توپلومون عدالت و ائشیتلیک اساسیندا قورولماسینی، عمومی رفاهین گئرچک لشمه سینینی ایلک اؤنجه معنوی-اخلاقی تمیزلنمه و تکاملده گۆرور. بونا گۆره ده اونون فکر، سۆز و حرکت آزادلیغینی یاسالار توپلوسوندا آزادلیقلا بیرگه گۆتورمه سی، ائرده بونلاری یان-یانا ایشله مه سی تصادفی دئییلدیر.^{۴۶}

۴۵. احمد آغاوغلو، سربست انسانلار/اۆلكه سینده، صص ۱۹-۲۰.

۴۶. Əziz Mirəhmədov, Əhməd bəy Ağaoğlu, eyni yer.

تورک فردی ماده‌لری اوخویوب دوشونرکن باشدا ترددلر یاشاییر، «آزاد اولماق دوغروندان دا چتین ایمیش!»، دئییه دوشونور. حتی بیر آن قاچماغی بئله دوشونور. آنجاق سوندا غرور و عزت نفسی بونا مانع اولور، سربست انسانلار اؤلکه‌سی وطنداشی اولماغی بیر شرف مسئله‌سی ساییر. اسکی کؤله‌لیک آلیشقانلیقلارینی بیر یانا قویوب «یاسا»نی اؤیرنیب منیمسه‌مگه چالیشیر.^{۴۷}

اتوپیک تورک اؤلکه‌سی وطنداشلارینین اوخودوغو دعایا بنزر بیر تورکو (خالق ماهنیسی) واردیر؛ بو تورکویه گؤره، انسان کایناتین شعورودور. آزادلیق بو شعورون مقدس جوهری‌دیر، سربست انسانلار اؤلکه‌سی ایسه بو شعورون و حریتین معبدی‌دیر.^{۴۸} تورک فردی باشقا وطنداشلار کیمی بو تورکونو اؤیرنمه‌لی اولور. تورکونون تأثیری ایله «بیر نئچه دقیقه باغین حالدا قالان» فرد اؤزونه گلدیکده یاشادیغی بنانین سالن و اوتاقلارینین دیوارلارینا آسیلان لوحه‌لرده‌کی یازی‌لاری اوخوماغا باشلاییر. حریتلیک، حکم، غرور و تکبر کیمی خصوصیتلرین پیسلندیگی، عدالتین، فداکارلیغین، تواضع و آچاق کؤنول لولویون آلفیشلاندیغی بو ماده‌لر عادتاً یوخاری‌داکی قانون ماده‌لرینی تاماملایاجاق آفوریزملردیر.^{۴۹}

آزاد اولماغین چتینلیگی آغاوغلونون اتوپیا‌سیندا، خیالی تورک اؤلکه‌سینده قاباریق ایشلنمیش‌دیر. سربست «انسانلار اؤلکه‌سی‌نین تاریخچه‌سی» کتابینی اوخویان تورک فردی اؤلکه‌ده آزادلیق اوغروندا مستبدلره قارشى عصرلرجه مجادله ائدیلدیگینی، مملکتین قان گؤلونه چئوریلدیگینی اؤیرنیر. سوندا بؤیوک مبارزلر و ایتکیلر باهاسینا دا اولسا آزادلیق اؤلکه‌ده تمامی ایله یئرلشمیش، آزادلیق غلبه چالیدیقدان سونرا خوشبختلیگه، دینجلیگه، امین-آمانلیغا ائریشیلیمیش‌دیر. بورادا بؤیوک متفکر گؤستمک ایسته‌ییردی‌کی، آزادلیغی الده ائتمک اوجوز باشا گلیمیر. بو اوغوردا بؤیوک چابالار گؤستریلمه‌لی، مبارزلر آپاریلمالیدیر؛ آزاد اولماق اوچون گرک اولدوقدا بؤیوک بدل‌لر اؤده‌نیلمه‌لیدیر.^{۵۰}

«بو فلسفی-نظری ماهیتلی» گیریشدن سونرا یاسانین ماده‌لری بیر-بیر آچیلیب آیدینلاشدیریلییر. ائپیک تصویرلرین و دیالوکلارین دا استفاده ائدیلدیگی بو آچیقلاملار قورو، جان‌سیخیجی و عطفدن اوزاق اولوب، صرف حیاتی، گئزچکجی مضمون داشی‌ییر و اثرین تبلیغی، معارف‌لندیریجی مقصدله یازیلدیغینی گؤستریر.^{۵۱}

^{۴۷}. احمد آغاوغلو، سربست انسانلار/اؤلکه‌سینده، ص ۲۰.

^{۴۸}. عینی/اثر، ص ۲۱.

^{۴۹}. عینی/اثر، ص ۲۲.

^{۵۰}. عینی/اثر، ص ۲۳.

^{۵۱}. Əziz Mirəhmədov, *Əhməd bəy Ağaoğlu*, s. 183.

تورک فردی نین پیرلرله نوبتی گۆروشونده عمومی یاسانین حکمتیندن، اونون اساس ماهیتیندن دانیشیلیر، یاسانین ایک ماده سینده وورغولانان «آزادلیق» مسئله سی اطرافیندا فلسفی محاکمه لر یئریدیلیر. پیرلردن بیرین دلیجه وئریلن ایضاحاتدا آزادلیغین هر شیدن اؤنجه بیر مدنیت، کولتور مسئله سی اولدوغو وورغولانیلیر. آغاوغلو آزادلیغی گوله بنزه ده رک یازی ک، بیر آغاجین، گولون، چیچگین توتوب یئتیشمه سی اوچون او آغاجین، گولون، چیچگین طبیعتیندن ایره لی گلن شرطره باخماق لازم اولدوغو کیمی، بیر گول اولان آزادلیغین دا توتوب یئتیشمه سی اوچون اونون طبیعتی نین ایسته دیگی شرطره باخماق لازمدیر. بو شرطلرین نه دن عبارت اولدوغونو آچیقلایان یازیچی سربست اؤلکه نین تورکوسونون مضمونونا دقت چکه رک آزادلیغین شعورون جوهری اولدوغونو، شعورون دا انسان اولدوغونو وورغولاییلیر. بونا گؤره ده بو جوهری (آزادلیغی) انسانا آشیلارکن اونون طبیعتینی بیلمک، اؤیرنمک گرکدیر. آغاوغلونون فکرینجه، اوزون مدت استبداد آلتیندا ازیلمیش محیطلرین انسانلارینا آزادلیغین آشیلانماسی هئچ ده راحت ایش دئییلدیر؛ زیرا استبدادین سلطنت سوردویو یئر انسانین روحو و قلبیدیر، بورادا یئرلشیب تاخت-تاجینی قورور. بعضاً استبدادین ییخیلمیش اولدوغو سانیلیر و دوعرودان دا استبدادین گؤزله گؤرونن علامتلی اورتادان قالخمیش اولور؛ لکن اصلینده او هر طرفده و هر کسده یاشاما دوام ائدر. بو دا سوندا آنارشییه، اؤزباشینالیغا گتیریپ چیخاراجاقدیر. آغاوغلویا گؤره، بونون اؤنونه کنچمک اوچون استبدادین تاختینی روحلاردان، کؤنول لردن سؤکوب آتماق لازمدیر. بو مقامدا یاسانین، قانونون دیر و اهمیتی اورتایا چیخار. توپلومو سونو بیلیمه یین بیر سرسملیکدن قوروماق اوچون یول گؤسترن بو یاسانین هدفی استبدادین روح و قلبلرده کی تاخت-تاجینی ییخماق، یئرینه آزادلیغین تاخت-تاجینی قورماقدیر.^{۵۲}

یاسا ماده لرین آچیقلاماسینا «جانلی دیالوقلار شکلینده» دوام ائدیلیلیر.^{۵۳} پیرلرده بیر «یالانین»، «ایکی اوزلولویون» و «یالتاقلیغین» توپلومداکی پوزوجو تأثیرلرینی اساسلاندیریر. یاسانین ایک اوچ ماده سی نین شرحی اولان بو دیالوقدا «زنجیرواری بیر-بیرینه باغلانمیش آفریزملرله قارشیلانمیش». آغاوغلونا گؤره، آزاد انسان یالان سؤیله مز. یالان ضعیفلرین، ذلیل لرین و قورخاقلارین ایشدیر. یالان حقیقتی گیزلتمک اوچون بیر چاره دیر. حقیقتین گیزلندیگی یئرده باطل حاکم اولور و باطل حاکم

^{۵۲}. احمد آغاوغلو، سربست انسانلار/اؤلکه سینده، صص ۲۴-۲۵. یازیچی «اوچ مدنیت» ادلی اثرینده بو باره ده یازیلیر: «[مشروطیت دورونده] بیز... اونون [استبدادین] قلبلریمیزده کی، دماغلاریمیزده کی] [بئیینلریمیزده کی] کؤکلرینی قوپاریب سؤکه ممه دیک! بیز هر شیدن اول ذهنیت حقوقیه میزی تبدیل ائتمگه [دیشیدیرمگه] چالیشاجاقدیق. [معاصر ملت لردن] اقتباس ائتدیگیمیز اساسلارین روحلارینا انتقال ائده جکدیک [چاتاجاقدیق]... فنالیق [پیسلیک] بو ذهنیتده دیر!». اونون فکرینجه، بو دوشونجه طریزی و ذهنیت دبییشمه دیگینه گؤره، مشروطه دورونده - ایستر عثمانلیدا، ایستر قاجارلاردا - هئچ بیر جدی ایش، جدی یئنیلک گؤرولمه دی» (احمد آغاوغلی،/اوچ مدنیت، صص ۱۵۰، ۱۵۲-۱۵۸).

^{۵۳}. Əziz Mirəhmədov, Əhməd bəy Ağaoğlu, s. 184.

اولدوغو یئرده خیر قالماز. اؤزونو بیلن، تانییان بیر توپلوم، سؤزسوز، بونا یول وئرمز. محض بو سببدن یازیچی نین اتوپیا سیندا، گۆرمک ایسته دیگی تورک اؤلکه سینده یالان ان آغیر بیر جرم سایلیر^{۵۴}.

یالانین توپلوم ایچیندن قالخماسینی آغاوغلو بیر تربیه مسئله سی سایردی. اونون فکرینجه، بو تربیه عایله دن، مکتبدن باشلا ییب توپلومدا بیتیر. آتا-آنا و معلم اوشاغی یالاندان چکیندیرمه لیدیرلر. بونون دا ایلک شرطی اؤزلری نین یالاندان اوزاق دورمالاریدیر؛ چونکی اوشاق آتا-آنا و معلمینی تقلید ائدن بیر یاراتیق دیر. یالانچی نین یئتیشدیردیگی اوشاق دا مطلق یالانچی اولار دئین یازیچیا گۆره اوشاقلارین یالان سؤیله مه سینه اذن وئریلمه مه لی، ان کیچیک بیر یالانا بئله دؤزولمه مه لیدیر. یازیچیا گۆره بو شکلینده تربیه ائدیلن اوشاق عایله و مکتبدن چیخیب توپلوما قاریشدیقا یالانین اییرنج و منفور بیر چور (آزار، مرض) اولدوغو حسی ایله دولو اولمالیدیر. توپلوما گلینجه، بورادا دا یالانا قارشى گوجلوقا داغالار قویولارسا، سؤز گلیمی (مثال اوچون)، آغاوغلونون خیالی اؤلکه سینده اولدوغو کیمی، یالانچینی اؤز ایچینده قووارسا، توپلومدا یالان اورتادان قالخمیش اولار. ترسینه اولاراق، یالانچیلار حرمت ائدن بیر توپلوم یالانچیلیق مرضی نین بوتون ذلتلرینه، فلاکتلی سون اوچلارینا (نتیجه لرینه) بویون آیمک مجبور تینده دیر. بئله بیر توپلوم-جمعیته بیر-بیرینه اینام و گوون (اعتماد) حسی قالمادیغیندان بیرگه چالیشما و مشترک تشبث امکانی اولماز، دولاییسی ایله انکشاف و یوکسلمک یولو کسلیر و توپلوم اضمحلالا دوغرو گئدر^{۵۵}.

سربست اؤلکه نین اساس یاساسی موجبینجه ایکی اوزلولوک و یالتاقلیغین جزاسی داشلانماقدیر. عمومیتله، آغاوغلونون شرقین اورتا عصر مدحیه ادبیاتینا مناسبتی سون درجه منفی دیر^{۵۶}. بو اثرینده ده آغاوغلو شرقده ادبیاتیندا یایغین اولان مدحیه چیلیک و حکمدارا ستایش عنعنه سینى شدتلی بیچیمده تنقید ائتمیشدیر. او، شرق قصیده خوانلاری نین بیلمه یه رک ملت لرینه خیانت ائندیکلرینی یازیردی. بؤیوک متفکر اورتا عصر مدحیه ادبیاتی نین ادبی نمونه کیمی مکتبلرده اوختودورولماسینا دا کسین شکله قارشى چیخیردی^{۵۷}. پیرلرین بیرى نین دیلیندن مقام و قدرت صاحبی اولان آدمالارین مدح و ستایش ائدیلمه سی نین کؤله لیک

^{۵۴}. احمد آغاوغلو، سربست انسانلار/اؤلکه سینده، ص ۲۵.

^{۵۵}. عینی اثر، صص ۲۶-۲۷.

^{۵۶}. Əziz Mirəhmədov, Əhməd bəy Ağaoğlu, s. 185.

^{۵۷}. احمد آغاوغلو، سربست انسانلار/اؤلکه سینده، ص ۲۸. آغاوغلو «وچ مدنیت» ادلی اثرینده بو موضوعلا باغلی گئنیش ایضاح وئرمیش، مسئله نین ایچ اوزونو آچمیشدیر. یازیچی سعدی نین گلستان و بوستان کیمی اثرلرینی اؤرنک گؤتوره رک، حکمدارا قارشى مطلق، قیدسیز-شرطسیز اطاعت ائتمگی، اراده سیزلیگی، سوسماق، قضا و قدره بویون آیمک و سایره کیمی دوشونجه لری تلقین ائدن اورتا عصر شرق ادبیاتی نین یئنئ عصرین احتیاجلارینی قارشى لایا بیلمه یه جگینی وورغولاییر. آغاوغلونون شرق ادبیاتی ایله باغلی گؤروشلری اوچون باخ: احمد آغاوغلی،/وچ مدنیت، صص ۶۹-۸۴.

و اسارت زمانلارینا عاید اولان عادتلر اولدوغونو وورغولایان یازیچی، یالتاقلیغین کۆله و اسیرلرین ایشی اولدوغونو سؤیله ییر. اونون فکرینجه، یالتاقلیق روحون آلقاق، ذلیل و مسکین اولدوغونا دلالت ائدیر، یالتاق آدامدا شرف و عزت نفس اولمور^{۵۸}.

بؤیوک آداملاری عزیزلهمگی حاق شناسلیق سایان متفکر، گئرچک حرمت ایله یالتاقلیغی بیر-بیریندن تام اولاراق آیییریدی. صمیمیت ایله یالتاقلیق آراسینداکی فرقی اساسلاندیران و گۆرون اکسیکلیکلری، چاتیشمازلیقلاری تنقید ائتمگین گرکلی لیگینی وورغولایان آغاوغلونا یازیردی: «حقیقی حرمت و محبت دوغرولوق و صمیمیت ایستر. دوغرولوغون و صمیمیتین شرطی ده دوشونولن فکری، دیولان حسی اولدوغو کیمی سؤیله مکدیر ... حال بوکی ریاکارلار و یالتاقلار بونون تام ترسینی» ائدیب شخصی منفعتلری اوچون «دوغرونو و حقیقی» بؤیوک آداملاردان گیزله درلر. دوشکون روحلو آداملارین دوغرولوق و دوستلوق کیمی یوکسک فضیلتلره بیگانه قالاجاقلارینی قید ائدن آغاوغلونا گۆره اساساً یالتاق آدام دوز و گئرچک دوست اولایلمز، طالعیلک ایلک اوز دؤندردیگی آندا ساتقینلیغا ال آتار. یالتاقلیق و یارینماغین توپلومو آلچالدان ان قورخونج، ان پوزوجو عامل لر اولدوغونو دوشونن یازیچی بونون کیمی یامان صفتلرین یاییلماسینا میدان وئرمه مگی توپلومون وظیفه سی ساییردی؛ چونکی سوندا یئنه ان چوخ ضرر گۆرن توپلومون اؤزو اولور^{۵۹}.

نظام نامه نین «جاسوسلوق و خبرچیلیق» ماده سینین ایضاح ائدن پیر آزادلیقلا جاسوسلوقون یان-یانا یاشایا بیلمه یه جگینی، بونلارین بیر-بیرینه ضد اولدوغو سؤیله ییر. بونون اوچوندور کی، استبدادین استفاده ائدیگی ان تأثیرلی واسطه شیطانچیلیقدیر. استبدادین بیرینجی دیلگی وطن دشلار آراسیندا آراسینداکی قارشیلیقلی اینام و اعتماد ایپلرینی چؤزه له مک و بیر-بیرینه قارشى تردد و شبهه اویاتماقدیر. شیطانچیلیغین رواج تاپدیغی بیر یئرده کیمسه کیمسه یه اینانماز. هرکس هرکسدن هورکر. دوغرولو و آچیلی آرادان قالخاز، یئرینه یالان و ایکی اوزلولوک کئچر و بیرلیکده ایش گۆرمک امکانشیز اولور. بو حالا گلیمیش بیر توپلوملار ایپلیگی چؤزه لنمیش قوماشا بنزرلر، هر دورلو مقاومت قابلیتلرینی ایتریر، ظلم قارشى گلممزلر، هئج بیر ایشده بیرلیک یئریممزلر... آغاوغلونون اتوپياسیندا وطن داشلارین روحوندا اوشاقلیقدان اعتباراً بو مرضه قارشى نفرت و اییرنمه دیوغلاری بسله نیلیر، شیطانچیلیغین اییرنج بیر خسته لیک اولدوغو دیوگوسونو گنج قلبلره سؤز و عمل له آشیلانییر. بو صورتله اؤلکه ده شیطانچیلیق (ژورنالچیلیق) قالخمیش اولور^{۶۰}.

^{۵۸}. احمد آغاوغلو، سربست انسانلار اؤلکه سینده، ص ۲۷.

^{۵۹}. احمد آغاوغلو، سربست انسانلار اؤلکه سینده، صص ۲۸-۲۹.

^{۶۰}. عینی اثر، ص ۳۱؛ Əhməd bəy Ağaoğlu, Seçilmiş Əsərləri, s. 198-199.

پیرین ایضاحاتی یننه تورک فردی نین بوتون وارلیغی آلت-اوست اندیر. «آزاد اولماق نه قدر چتین بیر ایمیش»، «آزاد اولما بیله جگم می؟» کیمی قایغی و دوشونجه لر اونون بوتون وجودونو بورویور. آنجاق فردی قیناماق اولماز؛ اونو عاجز، مطیع، قورخاق ائدن محیطدیر. او اطرافینداکیلارین چوخونو گۆز آچیب ائله اؤزو کیمی گۆرموشدور.^{۶۱}

بو دویغو و دوشونجه لرله باشی آغرییان فرد هاوا آلماق اوچون ائشیکه چیخیر، یاشادیغی ائوین قارشیسینداکی «آزادلیق پارکی» نا گئدیر. بورادا تورک فردی «استبدادا قارشى ایلک آزادلیق بایراغینی قالدیران وطنداشین» هیکللی ایله قارشیلاییر. آغاوغلونون سربست اۆلکه سینده بو قهرمانا تاپینیلیر. تورک فردی پارکدا مختلف میتینگلرین کنچیریلدیگینه شاهد اولور. یازیچی فردین آزادلیق پارکی گزینتیسینده «حکومتی تنقید»، «گنج نسلین اکسیکلیکلی، مادیاتا حدیندن آرتیق دیر و ثریب یوکسک بشری و وطنی علاقه لرین اوزاقلاشماسی»، «قادین حاکلاری» و «قادین آزادلیغی» مسئله لرینی همین میتینگلر چرچیه سینده بؤیوک مهارتله ایشله میشدیر. بو میتینگلر واسطه سیله آغاوغلو تنقیدین توپلوم اوچون نه قدر حیاتی بیر مسئله اولدوغونا دقت چکمک ایسته میشدیر. آغاوغلونون فکرینجه، «بیر تک فردین بئله اؤته کیلریندن حقوقجا آشاغی اولماسی آزادلیق اوچون بیر لکه دیر». اونون خیالی تورک اۆلکه سینده «بو عار و لکه نی قادین سیلیب تمیزلویه جکدیر». قادین حاکلاریلا باغلی کنچیریلن میتینگده قادین خطیبین دلیلیندن دئییلن بو سؤزلر بؤیوک متفکرین قادین مسئله سیله باغلی دوشونجه لرینی اؤیرنمک اوچون سجه ویدیر. آغاوغلو، قادین-اثرکک ائشیتلیگی ساغلانمادان آزادلیغین تام اولاراق یئرلشه جگینه اینانمیردی^{۶۲}. یئری گلیمشکن قید ائدک کی، اثرین «طیاره میدانیندا» ادلی بۆلمه سینده قادینلارین سربست اۆلکه حیاتینداکی آکتیو رولو جانلاندیریلیمیشدیر. بورادا سربست اۆلکه نین فخری و غرورو اولان ایگیرمی دؤرد یاشلی طیاره چی قیز تک باشینا داغلار، دنیزلر آشاجاق، قطعه لر کنجه جک و اوزاق بیر دیاری گئدیردی^{۶۳}.

میتینگلری دینلهدیکدن سونرا تورک فردی بوگونه دک گۆروب دویمادیغی بو یئنی منظره لر اطرافیندا دوشونمگه باشلاییر. بورادا تنقید مسئله سینده افراط و تفریطه یول وئرمه مگه دقت چکن آغاوغلو تنقیدین اسلوبو حاقدا ملاحظه لر یورودور. بو محاکمه لرین

^{۶۱} عینی اثر، ص ۳۲؛ Əziz Mirəhmədov, *Əhməd bəy Ağaoğlu*, s. 187.

^{۶۲} عینی اثر، صص ۳۳-۳۵. آغاوغلو دوشونجه سینده قادین حاکلاری مسئله سی اولدوقجا اؤنملی بیر یئره توتماقدادیر. آغاوغلونون بیرینجی اثری اولان «اسلاما گۆره و اسلاملیقدا قادین» ۱۹۰۱-جی ایلده تیفلیسده روس دلیلینده چاپ اولموشدور (Əziz Mirəhmədov, *Əhməd bəy Ağaoğlu*, s. 52). قید ائدک کی، اونون بؤیوک قیزی ثریا آغاوغلو تورکیه و تورک دنیاسی نین ایلک قادین وکیللی و قادین حقوqlاری مدافعه چیلریندن اولوب، کیچیک قیزی تئزآر (تزه خانیم) تاشقیران ایسه ۳ دؤتم تورکیه بؤیوک ملت مجلسینه ملت وکیللی سئچیلیمیش مشهور معارفچی، سیاستچی و یازیچیدیر.

^{۶۳} احمد آغاوغلو، سربست انسانلار/اۆلکه سینده، صص ۹۷-۹۹.

سونوندا اثرين قهرمانی آنلاير کی، «آزاد اولماق يالنيز ايستگه و آرزويا باغلی دئييلمیش، انسان اؤزونو تربيه انديب»
يئتیشدیرمه لیدیر.^{۶۴}

پیرلرله تورک فردی نین نوبتی دیالوقوندا اساس یاسانین ۱۰-جو ماده سی تحلیل اندیلیر. بو ماده یه اساساً هم رأی لیک هامی نین بورجدور. آزاد اولمایان یئرلرده فردلر و عایله لر آراسیندا علاقه و مناسبت چوخ آز دیر. ذاتاً باشلاری اوزرینده دوران استبداد یومروغو بونلارین بیر-بیرینه یاخینلاشماسینا، بیرلیک قورماسینا میدان بوراخماز. بئله یئرلرده آیریلیق و ائقویزم (خودبینلیک) اساسدیر. وطنداشلار بیر-بیرینه قارشى لا قید و یابانچیدیر. بئله بیر توپلومون فردلرینی ازیمک آسان اولدوغو کیمی، توپلومون اؤزو ده جانسیز، قانسیز بیر اسگی پارچاسی کیمی آتیلیب توتولور، اویونجاغا چئوریلیر. آغاوغلونون خیالی تورک اؤلکه سی نین فردلری آراسیندا بیرلیک، هم رأی لیک و دگرانیشلیک (نوع دوستی) اساسدیر. بورادا هامی نین بیر-بیریله علاقه دار اولماسی، بیر-بیری نین مقدار تیندا اشتراک ائتمه سی قایدادیر. آغاوغلونون اتوپپاسیندا «وطنداشلیق بیر توردور کی، ایچینه گیرن انسانلار بیر-بیرینه بیتیشیک حلقه لر کیمیدیرلر. حلقه لردن بیرسینه عارض اولان بیر علت درحال دیگرلرینه عکس ائدر، اولاری مضطرب و راحتسیز قیلار». بورادا هامی بیر-بیری نین حاقی نین، شرفی نین، عزتی نین کفیلی دیر. «منه نه!» و سایره کیمی خودکام دستورلار آغاوغلونون سربست اؤلکه سیندن قوولموشدور.^{۶۵} کئشیکچیلرین «باشقالارینی سئورسن می؟» سؤالینی تورک فردینه خاطرلادان پیر آزاد اولماغین آسان اولمادیغینی، کؤله لیگین داها راحت اولدوغونو سؤیله ییر. آغاوغلونا یازیردی کی، کؤله لیک اؤزونو باشقاسینا تسلیم ائدر، ایش بیترا! آزاد ایسه، عکسینه، باشقاسینی دوشونمکله مکلفدیر. باشقاسینی سئومک اونون یولوندا راحتسیزلیغا، اضطرابا قاتلاشماق دئمکدیر. یالنیز بو واسطه یله دیر کی، وطنداش هم اؤزونو، هم ده باشقلارینی قورتارا بیلر. استبدادین حکم سوردویو یئرده ایسه هرکس اؤز نفُسی نی، شخصی منفعتینی دوشونور.^{۶۶}

تجربه و اختصاص باره ده کی نظام نامه نین ۱۱-جی ماده سینى آچیقلايان یازچی، کیفی اداره نین حاکم اولدوغو آزاد اولمایان مملکتلرده خالقین رفاه و سعادتیندن چوخ اؤلکه نی اداره ائدن حکمدار آدلی تک بیر شخصین کیفی نین قایینیغی سينا قالیندیغینی قید ائدیر. اونون فکرینجه، بئله بیر اؤلکه باجاریقسز اداره چیلر اوچون داها ال وئریشلیدیر. بورادا دیرلر اهلیتدن چوخ اؤزونو او تک شخصه یارینماقلا، بئیدیرمکله اؤلچولور. یالتاقلیق، حيله، دسیسه و سایره بو اصولون واسطه لری دیر. بئله بیر یئرده ایشلر باجاریقسز لارین، لیاقتسیز لارین ال لرینده قالماقدان باشقا، مملکتین عمومی اخلاقی دا پوزولور، علمه، فنه، جدیته، چالیشقانلیغا،

^{۶۴}. عینی/اثر، ص ۳۶.

^{۶۵}. عینی/اثر، صص ۳۶-۳۷؛ Öhməd bəy Ağaoğlu, *Seçilmiş Əsərləri*, s. 201-202.

^{۶۶}. عینی/اثر، ص ۳۷؛ Öhməd bəy Ağaoğlu, *Seçilmiş Əsərləri*, s. 202.

دوغرولوغا قیمت وئريلمز، بونلارين يئرینه يالتاقلیق، حيله گرلیک، فییلداق و دسیسه یه یاناشیلیر؛ بئله اولدوقدا طبیعتی ایله ایستر فرد، ایسترسه ده دولت گئتدیگجه آچالیر و سونوندا تماماً پوزولور. لکن حاکمیت خالقین الینده اولان یئرلرده مملکتین اداره سی خالق آراسیندان سئچیلن آدمالارا وئرلییر. بو انتخاب طبیعتی ایله اخلاقا، لیاقت، باجاریق و اختصاصا آرخالانیر^{۶۷}. استبداد اصول-اداره سینده (یؤنتیمده) دولت آدملاری و مأمورلارین سؤیکندیگرلی گوج حکمدارین لطف و عنایتی اولدوغو حالدا، دموکراتیک اداره ده بونلار یالنیز خالقین گوون و اعتمادینا دایانیر. بو اعتماد ایسه یالنیز یوکسک اخلاق، باجاریق و لیاقت سایه سینده قازانیلییر. بونون سون اوجو (نتیجه سی) دا اؤلکه نین گونو-گوندن یوکسلمه سی، آچیلیب چیچکلنمه سیدیر^{۶۸}. آغاوغلو استبداد یؤنتیمی باره ده کی گؤروشلرینی «اوج مدنیّت» ادلی سیاسی فلسفی اثرینده گئنیش آچیقلامیشدیر^{۶۹}.

آغاوغلونون اتوپیک دیاریندا نظارت چوخ اؤنملی بیر اساسدیر. پیرین دیلیجه یاسانین ۱۲-جی ماده سینده آیدینلیق گتیرن متفکره دئییردی: «آزادلیق مراقبه یه (نظارت) دایانیر. آزادلیق دئمک نظارت دئمکدیر. نظارت اولمایان یئرده آزادلیق اولماز و اولماماز! بونون اوچوندور کی، سربست اؤلکه ده نظارت و طنداشارلار اوچون هم حاقدیر، هم ده بورجدور»^{۷۰}. آغاوغلونون اتوپیاسیندا مأمورلارین دقت و اعتنایلا سئچیلییر. بونا باخمایاراق یازیچی قید اندیر کی، «حکومت و قوتین» پوزوجو عامل لر اولدوغو اونودولمالیدیر. آغاوغلو بودانین نفسینی تزکیه ائتمک ایسته دیگی زمان حکومتی ترک ائتدیگینی خاطرلاداراق انسانلار اوزرینده حکمرانلیق ائتمگین ان سایغیلی و سئچمه روحلاردا بئله تحکم هوسی اویانیدیراجاغینی دوشونوردو. بونا گؤره ده، آغاوغلو، بئله بیر نظارتین اولماسینی اداره چیلرین اؤزلری اوچون ده گرکلی گؤروردو. اونلار دایما اؤز بورجلارینی خاطرلادان دا، اؤز جیز یقلارینی آشاماغا چاغیران دا محض بو نظارتدیر^{۷۱}. نظارت مسئله سینده بؤیوک اهمیت وئرّن مؤلف «سربست مملکتده مراقبه ایشی» مبحثینی مخصوصی اونا حصر ائتمیشدیر. بورادا «مراقبه-نظارت» نجه اولمالیدیر سؤالینا اطرافلی جواب وئرلییر. آغاوغلو نظارت و تنقیدین خبرچیلیک، افترا و بهتان دان فرقلی شیلر اولدوغونو اساسلاندیریردی^{۷۲}.

اساس یاسانین ۱۳-جو ماده سی نین شرحینه کئچن پیر هر مأمور و دولت آدمی نین هر آن اؤز حیاتی حاقیندا حسابات وئرّمگه مکلف اولدوغونو بیلدیریر. نظارتله سیخ باغلی اولان بو ماده ده آغاوغلو اتوپیاسی نین تمل قایدالاریندان بیریدیر^{۷۳}. پیرین

^{۶۷} عینی اثر، صص ۳۸-۳۹؛ 202، 203، *Əhməd bəy Ağaoğlu, Seçilmiş Əsərləri*.

^{۶۸} احمد آغاوغلو، سربست انسانلار اؤلکه سینده، ص ۴۰.

^{۶۹} باخ: احمد آغاوغلو، اوج مدنیّت، ص ۱۲۹ و دوامی.

^{۷۰} یئنه اورادا.

^{۷۱} عینی اثر، ص ۴۱؛ 204، *Əhməd bəy Ağaoğlu, Seçilmiş Əsərləri*.

^{۷۲} عینی اثر، ص ۴۲؛ 191، *Əziz Mirəhmədov, Əhməd bəy Ağaoğlu*.

^{۷۳} عینی اثر، ص ۴۳-۴۴؛ 191، *Əziz Mirəhmədov, Əhməd bəy Ağaoğlu*.

آچیقلامالاریندان آیدین اولور کی، سربست اۆلکهده وطنداش عینی زماندا نظارت ائدن شخصدیر؛ دولت ایشلرینه قاریشماق، دولت خادملرینه گۆز یئتیرمک اونون بورجودور^{۷۴}. عمرونده اؤزوندن باشقا کیمسه نی دوشونمه یین فرد بو آزاد اۆلکه نین عدالتینه نئجه آلیشاجاغینی گۆتور-قوی ائدیر، بؤیوک سارسینتیلار کئچیریر، شهبه و تردد ایچینده قیورانی^{۷۵}. نه ایسه کی، او، همین گئجه خصوصی بیر ائوده وئرلین مسامره یه دعوتلیدیر.

مسامره ده صحنه یه ایلك اۇنجه گۆزل بیر قیز چیخیر و سربست اۆلکه نین نغمه سینیی اوخویور. داها سونرا اۆلکه نین ان مشهور صنعتچیی صحنه یه گلیر و پیانونون قارشیسینا کئچرک سربست اۆلکه نین تاریخینی اؤزوندن عکس ائتدیرن اوچ پارچالی موسیقی اثرینی ایفا ائدیر. مسامره نین (گئجه آیلنجه سی، گئجه اویونو) اوچونجو بؤلومو تئاتر اویونونا آیریلیمیشدیر. کمدی سبکینده کی بو اویون-صحنه چیک ایزله ییجیلرین سورکلی گولوشلرینه و بولجا آیلنمه سینیه سبب اولور^{۷۶}. تورک فردی بو سوپه لی، ساده و ساغلام آیلنجه لر قمار و ایچکی کیمی سوپه سیز و ضررلی آیلنجه لرله قارشیلان شیرازاق سربست اۆلکه نین آیلنجه آنالیشینا حیران قالیر. قادین و کیشیلرین گئییم-کئچیمینه دقت یئتیرن اثرین قهرمانی بونلارین هامیسی نین ساده، یئرلی مالدان تیکیلدیگینی، آنجاق بیر او قدر ده اینجه و ظریف اولدوغونو، زینت و تجملاتدان اثر اولمادیغینی گؤرور. تورک فردی نین بوندان چیخاردیغی نتیجه بئله دیر: «هم ساده، هم یوکسک! بودور یاشاماق صنعتی!»^{۷۷} بو دئویز آغاوغلونون «یاشاییش ساده لیگی» فلسفه سی نین قیسا شکلده افاده سی، بو فلسفه نین خلاصه سی، مغزی ایدی.

قهرمانین پیرلرله نوبتی گؤروشونده اساس یاسانین «قورخاقلیق» لا باغلی اولان بئشینجی ماده سی مذاکره ائدیلیلر. بو ماده یه گؤره قورخاق اولانلار سربست اۆلکه نین وطنداشی اولامازلار. ماده نین حکمتینی آنلامایان فرد، قورخاقلیقین «انسانین الینده اولان و اراده سینیه باغلی بیر شی» اولمادیغینی، قورخاقلیق قورخاق دوغولدوغونو و بونون بیر قباححت ساییلما بیلیمه یه جگینی ادعا ائدینجه، پیرلردن بیر اونا قورخاقلیقین قباححت اولدوغونو، انسانلارین قورخاق دوغولمادیقلارینی، بونون اجتماعی-تربیه وی بیر مسئله سی اولدوغونو سؤیله ییر: قورخاقلیق «قباححتدیر! انسانلار قورخاق دوغولمازلار. اونلاری قورخاق ائله یین عایله و مکتبه وئردیگیمیز تربیه، حکومتده استفاده ائتدیگیمیز اصوللاردیر کی، وطنداشی قورخاق ائدر». یازیچیا گؤره، اوشاغا جینلردن، دیولرده، روحلاردان و سایره دن دانیشیب قورخوداراق، اونون روحونا بئشیکدن بری قورخاقلیق توخومونو اکمیش اولورسونوز^{۷۸}. قورخاقلیقلا

⁷⁴. Əziz Mirəhmədov, *Əhməd bəy Ağaoğlu*, s. 192.

⁷⁵. أحمد آغاوغلو، *سربست انسانلار اۆلکه سینده*، صص ۴۵-۴۶.

⁷⁶. عینی اثر، صص ۴۶-۴۸.

⁷⁷. عینی اثر، ص ۴۸؛ *Əhməd bəy Ağaoğlu, Seçilmiş Əsərləri*, s. 209.

⁷⁸. عینی اثر، صص ۴۸-۴۹؛ *Əhməd bəy Ağaoğlu, Seçilmiş Əsərləri*, s. 209.

باغلی محاکمه‌لرینی دوام ائتدیرین یازیچی قید ائدیردی کی، قورخویلا، دیه‌نکله بؤیویون بئله بیر اوشاق حیاتا قاریشدیغی زمان، طبیعی اولاراق، شخصیتی نین قیریلجا، روحو ازیله‌جک، منلیگینی ایتیره‌جک، شرف و حیثیت دوغوسونو اونوداجاق و هر شیدن واهمه‌لنیب وحشت ائده‌جکدیر^{۷۹}. اونون فکرینجه، فردلرین قورخاق اولماغی توپلوم اوچون محض فلاکتدیر. بئله بیر توپلومدا حاقی، حقیقتی مدافعه ائده‌جک کیمسه تاپیلماز. ائله بونون اوچوندور کی، ازلدن بری قورخو تربیه‌سی استبداد اوچون بیر دایاق اولموشدور^{۸۰}. بو تربیه‌نین اساسی یومروق و کؤتکدیر. آغاوغلویا گؤره، بوراداکي مقصد فردده شرف و حیثیت دوغوسونو اؤلدورمک، گؤزونون اودونو آلماق و هر دورلو جسارت قابلیتینی قیرماقدیر^{۸۱}. آغاوغلونون خیالی سربست اؤلکه‌سینده – اتوپیا سیندا ایسه وطنداشدا شرف و حیثیت دوغوسو اساسدیر... اوشاقلیقدان بری اؤز-اؤزونو اداره ائتمگه، دوشونمگه و محاکمه‌یه آلیشان و طنداشلار حیاتدا هئچ کیمسه‌دن و هئچ نهدن قورخمازلار، وحشت ائتمزلر. ایشدیر، اؤلکه‌ده قورخاق بیر یسی تاپیلارسا، آغاوغلونون سربست اؤلکه‌سیندن قوولار. چونکی متفکره گؤره، قورخاقلیق یولوخوجو بیر خسته‌لیکدیر. بعضاً بیر نئچه نفر قورخاق بوتون بیر اوردونون داغیلما سبب اولور^{۸۲}.

آغاوغلونون اتوپیا سیندا «ایشله‌مک وظیفه‌دیر». اونون گؤرمک ایسته‌دیگی تورک اؤلکه‌سینده ایشله‌مه‌دن، بیر شی یاراتمادان یاشاییب ثروت صاحبی اولماق ایسته‌ین طفیللره قارشى سرت تدبیرلر تطبیق ائدیلمز. بئله‌لی انسانلار زورلا چالیشماغا محکوم ائدیلمزلر. پیردن یاسانین «چالیشماق وظیفه‌سینه عاید» ۹-جو ماده‌سینی آچیقلاماسینی ایسته‌ین تورک فردی ایلک باشدا بو ماده‌نی «آزادلیق مفهومی ايله» باریش‌دیراممیردی. پیر اونا ماده‌نین گئچک آنلامینی باشا دوشمه‌دیگینی سؤیله‌ییر. پیرین سیماسیندا ایش و چالیشماق حاقینداکی گؤروشلرینی اساسلاندیران آغاوغلونونا گؤره، «چالیشمادان باشقلاری نین کؤلگه‌سینده یاشاماق و ثروت صاحبی اولماق هوسی فردلر و توپلوملار اوچون عینی درجه‌ده فلاکتدیر. چونکی باشقلاری نین کؤلگه‌سینده یاشایانلار، یاخود ثروتلرینی باشقلاری نین لطفلرینه بورجلو اولانلار سایه و لطف صاحبی اولانلار قارشى ذلیل اولماق، اولارین آرزو و ایستکلرینه بویون آیمک، حاقلی-حاقسیز فکرلری نین اؤنونده آییلمک مجبوریتنده‌دیرلر». اونون دوشونجه‌سینه گؤره، بو کیمی انسانلار آزاد اولما بیلمه‌دیکلری کیمی، حیثیت و عزت نفس صاحبی ده اولما بیللمزلر. یازیچی، بیر شی یاراتماییب باشقلاری نین امکلری نین اوستونه جومان بئله انسانلاری میوه وئرن آغاجلارین گؤوده‌سینه ساریلاراق آغاجین سویونو امیب قورودان طفیلی (انگل) بیتکیلره بنزه‌دیر. بئله‌لی زحمت چکمه‌دیکلری اوچون نعمتین قدرینی بیلمز، عمومی ثروتین آرتماسینا

^{۷۹}. عینی/ثر، ص ۴۹؛ 210 s. *Əhməd bəy Ağaoğlu, Seçilmiş Əsərləri*.

^{۸۰}. Əziz Mirəhmədov, *Əhməd bəy Ağaoğlu*, s. 194.

^{۸۱}. احمد آغاوغلو، سربست انسانلار اؤلکه‌سینده، ص ۴۹؛ 210 s. *Əhməd bəy Ağaoğlu, Seçilmiş Əsərləri*.

^{۸۲}. عینی/ثر، صص ۴۹-۵۰.

انگل اولورلار. بئلهجه ده توپلوملارین معنوی و مادی یۇندن ضعیفلهمه لرینه سبب اولورلار. طفیللیری اۆلکه یارارلاری (منافعی) آدینا چالیشدیran سربست اۆلکه، فردلرینی عزت و شرف یولونا یۇنلدر و بئلهجه آزادلیغی گوجلندیرمیش اولور^{۸۳}.

بو دانیشقلاردان سونرا پیرلر بیر نچه گون سونرا یئنه گلمک اوزره قالخیب گئدیrlر. سیراداکی ائپیزوددا تورک فردینی بیر کنفرانسا گۆتورن یازیچی اۆلکه نین ان مهم آداملاریندان و مشهور خطیبلریندن بیرینین سیماسیندا ائقویزم (خودبینلیک، خودکاملیق) ایله فداکارلیغی (دگرکاملیق، نوع دوستی) قارشیلادیراراق بیرینجینی شرین، سونونجونو ایسه خیرین قاینای اولدوغونو ایره لی سورور. متفرکین فکرینجه، کاراکتر هم خیر، هم شر قاینای اولابیلر. ائقویزمدن الهام آلان کاراکتر شر قایناییدیر. آغاوغلونا گۆره، فردی کاراکتر خیر قاینای اولابیلیمک اوچون مطلق فداکار اولمالیدیر؛ «باشقاسی اوچون اؤزونو فدا ائتمک یالنیز انسانا مخصوص بیر صفتدیر. بو مزیتله انسان بوتون یارادیلشین اوستونه چیخمیش» و اشرف مخلوقات اولموشدور. فداکارلیق مزیتی نین انکشافی درجه سیله فردلر و توپلوملار آراسینداکی فرقین اۆلچوله بیلینمه سینه اینانان یازیچی «بیر فرد و بیر توپلوم یوکسلدیکجه بو مزیت»ین آرتدیغینی، «ترسینه اولاراق فردلر و توپلوملار آلچالدیقجا بو صفت»ین آزالدیغینی ایره لی سوروردو^{۸۴}. توپلومون هر بیر فردینی «عمومون منافعی اوغروندا فداکارلیغا چاغیران»^{۸۵} آغاوغلو خطیبین سیماسیندا فکرلرینی اساسلاندیرماغا دوام ائده رک، «فردلری اؤزلرینی عمومون منفعتی یولوندا فدا ائتمگه حاضر اولان محیطلرده هم فردلرین و هم توپلوملارین» سعادتینین تأمین ائدیلدیگینی سؤیله ییردی. «لاکن فردلری محیطه قارشى لاقید و قایغیسیز اولان محیطلرده هم فردلر و هم توپلوم ذلیل و پریشان دیر»^{۸۶}. آغاوغلو فداکارلیق خصلتی نین انکشاف یوللارینی سیرالاباراق منفعت پرستلیک کیمی روحی تظاهراتاتا قارشى شدتله مجادله ائتمگی معلم و والدینلرین، ادیب، شاعر و متفکرلرین بورجو ساییردی. آغاوغلونا گۆره، «ائقویزمه قارشى نفرت و کراحت گؤستریمک، دگرکاملیغی تشویق و ترغیب ائتمک اؤزونو یئتکین بیلن بیر توپلومون ان اساسلی وظیفه سیدیر»^{۸۷}.

دگرکاملیق (ائقویزم) و خودکاملیق (آلتوریسم) آراسینداکی بو قارشیلادیرمادان سونرا کاراکتر (سجیه، شخصیت، خوی) ایله آزادلیق آراسینداکی علاقه نی آچیقلایان خطیب «آزادلیغین یالنیز فداکار کاراکترلره» آرخالاندیغینی بیلدیریر. آزادلیغین معروض قالدیغی تهله کله لرین قاینالارینی آیدینلاشدیران آغاوغلو بونلارین «عمومیتله، بعضی وطنداشلارین تحکم و زوراکیلیغا میل

^{۸۳}. عینی اثر، صص ۵۰-۵۱؛ Əhməd bəy Ağaoğlu, *Seçilmiş Əsərləri*, s. 210-211.

^{۸۴}. عینی اثر، ص ۵۲؛ Əhməd bəy Ağaoğlu, *Seçilmiş Əsərləri*, s. 212.

^{۸۵}. Əziz Mirəhmədov, *Əhməd bəy Ağaoğlu*, s. 195.

^{۸۶}. احمد آغاوغلو، سربست انسانلار اۆلکه سینده، ص ۵۳.

^{۸۷}. یئنه اورادا؛ Əhməd bəy Ağaoğlu, *Seçilmiş Əsərləri*, s. 213.

ائتمه لریندن» و «جماعتین لاقیدلیگینده عبارت» اولدوغونو دوشونوردو؛ آغاوغلونا گۆره، «دگرکاملیق سجهیه سی حاکم اولان بیر یئرده نه او میل، نه ده بو لاقیدلیک قالیر... توپلوم لاقید و فردلر ده فداکارلیق خاصه سیندن محروم اولورلارسا آزادلیغین دائمی تهلهکه یه معروض قالاجاغی آچیقدير»^{۸۸}. خطیبین کنفرانسی تورک فردینییه دریندن تأثیر اندیر. تورک فردی باشا دوشور کی، آزادلیغی قورویوب یاشاتماق نه قدر چتین ایمیش! «اوزرینده چالیشماق، گئجه گوندوز دورمادان چالیشماق و بیر ایمان حالینا گتیره رک یئنی نسله اؤتورمک لازم ایمیش»^{۸۹}.

اثرین «سربست انسانلیغین شرطلری» بۆلمه سینده تورک فردی پیرلردن اۆلکه نین عمومی اساسلاری، گۆزتچیلرین ایلک گون اوندان سوروشدوغو سؤال لار حاقیندا ایضاحات وئرمه لرینی ایستر. بیرینجیسی سؤال «نفسینیه حاکم سینیزی» دیر. بو سؤال آغاوغلونون اتوپیک اۆلکه سینده خصوصی اهمیت مالک اولان بیر نقطه یه توخونور. یازیچیا گۆره، آزاد اولما بیلیمک اوچون انسان ایلک اؤنجه اؤز نفسینه حاکم اولمالیدیر. اؤز نفسی نین اسیری اولان بیر آزاد اولما بیلیم. آزادلیغین روحو و قلبی نین بو نقطه ده اولدوغونو بیلدیرن آغاوغلونا گۆره، سربست انسانلار اۆلکه سی نین نظام نامه سینده شدتله یاساقلانان یالان، یالتاقلیق، یارینماق، خبرچیلیک، رشوتخورلوق، حاقا و وطنداشلار قارشى لاقیدسیزلیک و سایره کیمی صفتلرین هامیسی نفسه اسیرلیگین اثریدیر^{۹۰}. کئشیکچیلرین «دوغرونو سئورسن می؟»، «حقیقته تحملون وارمی؟» سؤال لارینی آچیقلايان پیر دئییر کی، «دوغرونو سئومک و حقیقته تحمل ائتمک آزاد انسانلار اوچون مهم اساسلاردیر». بو ایکی سؤالین اصلینده بیر اولدوغونو، دوغرونو سئوین حقیقته ده تحمل ائده جگینی سؤیله یین پیر دوغرونو سئویب حقیقته دؤزمگین گؤرونویدو قدر آسان اولمادیغینی دا بیلدیری. آغاوغلونون دوشونجه سینیه گۆره، بوتون بو چیتنلیکلره باخمایاراق «آزاد یاشاماغا عزم ائتمیش اولان انسانلار آراسیندا دوغرونو سئومک و دوغرویا تحمل ائتمک عمومی قایدا اولمالیدیر و وطنداشلار، نجه اولورسا-اولسون، بو قایدایا آلیشمالیدیرلار. یوخسا آزادلیق اولماز». آغاوغلو آزادلیغین سربست دوشونمک و دوشوندویونو سربست و صمیمی سؤیله مکدن عبارت اولدوغونو، آزاد انسانلارین دا بونا قاتلاشمالاری نین گرک اولدوغونو سؤیله ییردی؛ «زیرا تحمل اولمازسا، تکرار اندیرم، آزادلیغین اؤزو ده اورتادان قالخار»^{۹۱}. «سربست اۆلکه» ده کی پلورالیزمه دایر بو ایضاحاتدا «بوتون دنیا خالقلاری اوچون معاصر سسلنن مترقی، دمکراتیک اخلاق نورمالاریندان صحبت گئدیر» دی^{۹۲}.

^{۸۸}. عینی اثر، ص ۵۴؛ Öhməd bəy Ağaoğlu, *Seçilmiş Əsərləri*, s. 213.

^{۸۹}. عینی اثر، ص ۵۵؛ Öhməd bəy Ağaoğlu, *Seçilmiş Əsərləri*, s. 214.

^{۹۰}. عینی اثر، ص ۵۶.

^{۹۱}. عینی اثر، صص ۵۸-۵۹؛ Öhməd bəy Ağaoğlu, *Seçilmiş Əsərləri*, s. 216.

^{۹۲}. Əziz Mirəhmədov, *Öhməd bəy Ağaoğlu*, s. 197.

باشقاسینا حرمت ائتمک آغاوغلو اتوپپاسی نین اساسلاریندان بیریدیر: «وطنداشا و عمومیتله نفسی بشره حرمت سربست اولکه انسانلاری نین دیگر بیر قایدا-قانوندور. بشره بشر اولدوغو اوچون حرمت ائتمک هر انسانین بورجودور... ایستر فقیر اولسونلار، ایستر زنگین، ایستر کیچیک اولسونلار، ایستر بؤیوک... مادام کی، انساندیر، حرمت شایاندیر». آغاوغلونون فکرینجه، «عمومیتله، بوتون انسانلارا شامل اولان بو قایدا هموطنلر اوچون اؤدنه سی لازم گلن مقدس بیر بورجودور». چونکی عموم انسانلار آراسیندا وطنداشلار آیریجا بیر چوخ مادی-معنوی باغلار ایله بیر-بیرینه باغلیدیرلار^{۹۳}. عزیز میراحمدوو گۆره، «یوخاریدا متفکر آغاوغلونون روسویزم ایله سیخ ایدئیا-فلسفی علاقه سی قید ائدیلمیشدیر. بو علاقه نین آچیق تظاہرلریندن بیر... شخصله جمعیت آراسینداکی دئترمینیزمه دایر مدعالاریدیر^{۹۴}». آغاوغلونون فکرینجه، «وطنداشلارین دوشکونلویونه سبب یئنه تپلومدور، تپلومون ضعفی، گۆیشکلیگی، قورموش اولدوغو تربیه اصولونون نقصانلاری، یاشادیغی حیاتی اکسیکلکلیدیر! انسان دوغولوقدا پیس و یا یاخشی دوغولماز. انسانی پیس و یا یاخشی ائدن محیطدیر^{۹۵}». «جنایت و جزا مسئله سینه گلیب چاتدیقا آغاوغلو یئنه فکر محکم باغلی اولدوغو دنیا کلاسیک فلسفه سی ایله، خصوصاً بو باره ده روسو و داستایئوسکی نین تعلیمی ایله سسلشن محاکمه یثردیر. پیرین سیماسیندا وئرلن بو محاکمه لر بئله بیر منطقی اساسا سؤیکنیر کی، هر هانسی فردین ایشله دیگی جنایتین کؤکونو، سببینی تکجه اونون شخصی طبیعینده آختارماق دوغرو اولمازدی...»^{۹۶}

آغاوغلو یئنه پیرین سیماسیندا کئشیکچیلرین «عزت نفس صاحبسن می؟» سؤالی نین حکمتینی آچیقلایر: «عزت نفس صاحبی اولمایان بیرسی آزاد دا اولماز. آما ایضاحاتیمی یاخشی آنلایا بیلمه نیز اوچون حقیقی عزت نفس ایله یالانچی عزت نفس آراسینداکی فرقه دقت یئتیرمه لیسینیز... حقیقی عزت نفس... بیر انسانین داشیدیغی فکرلره، دویدوغو حسلره هر حال و تقدیرده اؤزونون صادق قالماسی و حرمت ائتمه سیدیر». فکر و حسلرینی دیشدیرن و گیزله ین انسانلاردا عزت نفس «آختارماغین عبث اولدوغونو سؤیله ین یازچییا گۆره، «بو کیمی انسانلار»ین آزاد اولما بیلمه یه جگی آچیقدير. حقیقی عزت نفس صاحبلی «یالنیز هر حال و موقعده فکر و حسلرینه صادق قالاراق ایجاب ائتدیگی تقدیرده استهزایا، حقارته، اضطرابا، فقره و احتیاجا تحمل ائندلردير... آزاد اولما بیلک ده بئله لری نین نصییدیر». آغاوغلونونا گۆره، فردلرینده عزت نفس اولمایان بیر محیطده ایسه نه

^{۹۳}. احمد آغاوغلو، سربست انسانلار اولکه سینده، ص ۶۰؛ Əhməd bəy Ağaoğlu, Seçilmiş Əsərləri, s. 217.

^{۹۴}. Əziz Mirəhmədov, Əhməd bəy Ağaoğlu, s. 198.

^{۹۵}. احمد آغاوغلو، سربست انسانلار اولکه سینده، ص ۶۱؛ Əhməd bəy Ağaoğlu, Seçilmiş Əsərləri, s. 218.

^{۹۶}. Əziz Mirəhmədov, Əhməd bəy Ağaoğlu, s. 198-199.

آزادلیق قالیر، نه ده جدیت^{۹۷}. محض بونا گۆره ده «استبداد اصولونون بیرینجی ایشی وطن اولادیندا بو عزت نفس فضیلتینی ممکن اولدوغو قدر قیرماقدیر و بونون اوچون استفاده ائتدیگی ان تأثیرلی واسطه لر پول ایله قورخودور»^{۹۸}.

پیرلر گئتدیکدن سونرا تورک فردی یئنه دوشونجه لره دالاراق پیرلرین سؤیله دیکلرینی گؤتور-قوی ائدیر: «نفسینه حاکم اولاجاقسان، نفس بشره و بالخاصه وطنداشا حرمت انده جکسن، عزت نفس نامینه فقره، احتیاجا، اضطرابا تحمل ائله یه جکسن... حیاتدا بو قدر جاذبه لره وارکن نفسه حاکم اولماق آسان بیر ایشدیرمی؟»،^{۹۹} دئییه دوشونور.

سوسیولوژی محاکمه لرینده ضیالی مسئله سینیه دائم بؤیوک یئر وئرن آغاوغلو^{۱۰۰} اثرین نوبتی ائپیزودوندا «آیدین زمره نین رهبرلیگی» مسئله سینینی ایشله ییر. سربست اؤلکه آکادمیسینده وئرن بیر کنفرانس شکلینده ایشلنن بو ائپیزوددا آغاوغلو آکادمی نین سوسیولوژی بؤلمه سی نین کورسوسونون نامزدی اولان خطیبین سیماسیندا (بورادا خطیب اؤزوندن اؤنجه کی سلفی نین دوشونجه لرینی آنلاتماقدادیر) ملتین تعریفی و تشکّلو ایله باغلی دوشونجه لرینی آچیقلا ییر^{۱۰۱}. آغاوغلو «گۆره، ملت دئییلدیگی زمان بیر کتله نین ایچینده بولونان بوتون فردلر دئییل، او کتله نی معنوی خصوصیتلری ایله تمثیل ائدن شعورلو، منور [آیدین] زمره» نظرده توتولور. آیدین زمره نین ملته رهبر اولدوغونو، اونون امل و آرزولارینا ترجمان اولدوغونو سؤیله یین آغاوغلونون فکرینجه، «منور زمره ملتین عادتاً بیر آیناسیدیر، ملت نه ایسه، او اودور، او نه ایسه، ملت ده اودور». ملتین تشکّلو پروسئسینده فکری و ادبی جریانلارین باشلیجا عامل اولدوغونو دوشون متفکره «گۆره ملتین تشکّلو اوزرینده اجتماعی فکرلر و ادبیات ان قطعی تأثیری اجرا ائدر»^{۱۰۲}. آغاوغلو ملتین تشکّلونده اورتاق تاریخ، اورتاق سوی، اورتاق منفعتلر کیمی عامللرین تأثیرینی داناماقلا بیرلیکده، بونلارین یالنیزال وئریشلی و مادی بیر زمین حاضرلادیقلارینی سؤیله ییردی؛ بو عامل لر یالنیز باشینا قالمیش اولسایدیلار ملت مفهومونو افاده ائدن معنوی وارلیق تشکّل انده بیلیمزدی. یازیچی بو معنوی وارلیغی یوغوروب اونا معین بیر معنا و شکل وئرن اصل عاملین ادبیات و اجتماعی فکر اولدوغونو دوشونوردو. دوشونجه لرینی اساسلان دیرماق اوچون شرق ایله غرب عالمی آراسیندا بیر مقایسه آپاران یازیچی، شرق عالمی نین اسکیلیگینه، مدنیتلرین بئشیگی اولماسینا باخمایاراق ملت مفهومنا یاد قالدیغینی افاده ائدیر. حال بوکی شرق عالمینده ده مشترک تاریخ، مشترک منفعتلر، مشترک عرق عامللری اولموشدور؛ لکن

^{۹۷}. احمد آغاوغلو، سربست انسانلار اؤلکه سینده، صص ۶۲-۶۳، Öhməd bəy Ağaoğlu, *Seçilmiş Əsərləri*, s. 219.

^{۹۸}. عینی اثر، ص ۶۳، Öhməd bəy Ağaoğlu, *Seçilmiş Əsərləri*, s. 219.

^{۹۹}. عینی اثر، صص ۶۴-۶۵.

^{۱۰۰}. Əziz Mirəhmədov, Öhməd bəy Ağaoğlu, s. 198.

^{۱۰۱}. احمد آغاوغلو، سربست انسانلار اؤلکه سینده، صص ۶۶-۶۷.

^{۱۰۲}. عینی اثر، ص ۶۸، Öhməd bəy Ağaoğlu, *Seçilmiş Əsərləri*, s. 222.

ملت دئییلن مفهوم یارانمیشدیر. چونکی متفکرین فکرینجه، شرقده ادبیات و اجتماعی فکرین ماهیتی غربینکیندن تماماً باشقا اولموشدور. آغاوغلونا گؤره، «شرق ادبیاتی ایچینده اولدوغو محیطه، انسان و طبیعت محیطینه یاد قالمیشدیر... بونون اوچوندور کی، شرقده ده ملیت جریانی ادبیات و اجتماعی فکر بو یولا دوشدویو گوندن باشلاییر»^{۱۰۳}. آیدین زمره نین ملّتی تمثیل ائتدیگینی، اونون یوکسلمه سینی، آلچالماسینی حاضردیغینی افاده ائدن متفکر، بو مقایسه دن بئله بیر نتیجه چیخاریر کی، آیدین (ضیالی) زمره یوکسلیکجه محیط ده یوکسلیر، آلچالیدیقا محیط ده آلچالیر. یازیچی بو دوشونجه لرینی ده تاریخی مطالعه لر ایله اساسلاندیرماغا دوام ائدیردی^{۱۰۴}. «صنعت صنعت اوچوندور» مدعاسینا قارشی چیخان بؤیوک متفکرین «عقیده سینجه ادبیات و اجتماعی فکر ماهیتلری اعتباریله ده اجتماعی حادثه لردیر». دولاییسی ایله موضوعو و هدفی توپلوم و طبیعت اولمایان بیر ادبیات و اجتماعی فکر منشا و ماهیتی بوش و هاوادا معلق واهی تظاهراتدان باشقا بیر شی اولامماز^{۱۰۵}.

پیرلرله فردین نوبتی دیالوقوندا سربست اؤلکه یاساسیندا یئر آلان «سؤز، فکر و حرکت تمیزلیگیندن» بحث ائدیلیلر. آغاوغلونون اتوپیک اؤلکه سینده بو اوچ تمیزلیگه تاپینیلیر. بورادا وجود تمیزلیگینه باخیلدیغی قدر روحا و قلبه ده باخیلیر^{۱۰۶}. آغاوغلو، پیرلردن بیرین سیماسینا «فکر، سؤز و حرکت تمیزلیگینی آیری-آیرلیقدا ایضاح ائدیپ آیدینلاشدیریر. بو ایضاحاتا گؤره «فکر تمیزلیگی» دوشوننده، «سؤز تمیزلیگی» دانیشاندا، «حرکت تمیزلیگی» ایسه حرکت و رفتاردا «حاق و حقیقتی» گؤزله مک^{۱۰۷} و بونلارا دوغرو یورومکدیر^{۱۰۸}.

آغاوغلونون اتوپیک اؤلکه سینده پلورالیسم حاکم دیر. بورادا هر کس اؤز فکرینی آچیقجا سؤیلر و باشقلاری دا اونون خلوص و صمیمیتیه حرمت ائدر. اوچ تمیزلیک اساسینا بئل باغلایان سربست اؤلکه نین اهالیسی پیچ هاپیچا، دئدی-قودویا تنزل ائتمیر. «آچیق دوشونور، آچیق دانیشیر، آچیقجا حرکت ائدیر»^{۱۰۹}. اوستادا گؤره، «آزادلیق اولان یئرده فکرلرده آیریلیق چوخ طبیعی دیر». اونون فکرینجه، «اصل هنر سربست انسانلاری اداره ائتمکدیر. یوخسا گؤزلری، الی، قولو، آغزی، قافاسی باغلی انسانلاری هر کس اداره ائدر... سوسدورماق، حرکت ائتدیرمه مک، وطنداشلارین آغزیلارینی، گؤزلرینی، قولقلارینی، بئیینلرینی باغلاماق استبداد اصولونون اداره سیستمیدیر». لاکن بئله بیر اداره سیستمی نین سونونا قدر موفق اولایلمه یه جگینی، بو اصولون هر گون

^{۱۰۳}. عینی اثر، ص ۶۸؛ Əhməd bəy Ağaoğlu, *Seçilmiş Əsərləri*, s. 223.

^{۱۰۴}. عینی اثر، صص ۶۸-۶۹؛ Əhməd bəy Ağaoğlu, *Seçilmiş Əsərləri*, s. 223.

^{۱۰۵}. عینی اثر، ص ۷۰؛ Əhməd bəy Ağaoğlu, *Seçilmiş Əsərləri*, s. 224.

^{۱۰۶}. عینی اثر، صص ۷۱-۷۲؛ Əhməd bəy Ağaoğlu, *Seçilmiş Əsərləri*, s. 225.

^{۱۰۷}. Əziz Mirəhmədov, *Əhməd bəy Ağaoğlu*, s. 204.

^{۱۰۸}. احمد آغاوغلو، سربست انسانلار اؤلکه سینده، ص ۷۲.

^{۱۰۹}. عینی اثر، ص ۷۳؛ Əziz Mirəhmədov, *Əhməd bəy Ağaoğlu*, s. 204-205.

یخیلماقدا اولدوغونو بیلدیرین آغاوغلونا گۆره، «تاریخ و ملت آزادلیق یولو اوزرینده دیرلر». چونکی «انسان جوهری اعتباریله آزادلیغا عاشقدیر». استبداد انسانداکی قورتولوش و آزادلیق آرزوسونو اؤلدورمک اوچون زورا، شدة ال آتیر، لکن یئنه موفق اولمور، چونکی انسان ماهیتی اعتباریله دوشونن بیر وارلیقدیر. او، گۆرور، ائشیدیر، دوشونور. استبداد نه ائدیرسه-ائتسین، یئنه بو خصوصیتلری انساندان آلاماز.^{۱۱۰}

آغاوغلونا گۆره، گئرچکده فکرلرینی، حسلرینی آچیقجا بللی ائده بیلمه یین بیر توپلوم هر آن بوغولماقدادیر. بؤیوک متفکر بئله بیر توپلومون پارتلاماسی نین قاجیلماز اولدوغونو سؤیله ییردی. اویسا اونون فکرینجه، اداره دن مقصد توپلومو پارتلاتماق دئییلدیر، ترسینه، اونا یاشاماق ذوقونو، هوسینی تلقین ائدن بیر محیط حاضرلاماقدیر. اداره ائدنلری تنقید ائده بیلمگین واجبلیگینی قید ائدن یازیچیا گۆره، «اگر بو تنقید اساسلی ایسه اداره ائدنلر اوندان استفاده ائده رک خطالارینی دوزلدیرلر، یانلیش ایسه، دئمه لی، قیمتی یوخدور». بونا گۆره ده، نه اولورسا-ولسون، وطنداشا اؤز اورگینده کیلری آچیب تۆکمک امکانی وئریلمه لیدیر. بو هم وطنداشلار، هم ده اداره چیلر اوچون بیر امنیت قالخانیدير^{۱۱۱}. وظیفه دن ایره لی گلن مسئولیت و وطنداشلارین حاقلی تنقیدلرینه میدان وئریلمه سی آغاوغلونون خیالی تورک اۆلکه سی نین محکم لیگینی تأمین ائدن شرطلرندیر^{۱۱۲}. آزادلیق اوچون اساسلی بیر ته لکه نین وظیفه صاحبی اداره چیلرین حاقلی تنقیدلره امکان وئرمه مه لری اولدوغونو دوشونن متفکره گۆره، بو صورتده قیمت و نفوذلارینی معنوی واسطه لرله قورویا بیلمه یین رهبرلر مادی واسطه لره، زور و باسقییا ال آتیرلار، یوللارینی آزاراق، حاقلی تنقیدلری سوسودورماق اوچون ایستر-ایسته مز زور ایشله دیرلر. آغاوغلونا گۆره، بئله بیر شرایطده آزادلیق هر دورلو معنا و مفهومونو اییتیر و خالق نظرینده مقدسلیکدن دوشر. متفکر بونو «آزادلیق اوچون ان آجی و ان فجیع بیر وضعیت» کیمی دیرلندیریری^{۱۱۳}.

بو گۆروشمه بیتدیکن سونرا پیرلر گئدیرلر. تورک فردی ایسه سربست اۆلکه نین پارلمانینا گئدیر^{۱۱۴}. «پارلامنتودا نه لر گۆردوم» ائپیزودوندا سونرا سیرا «دارالفنون و انستیتودا» ائپیزودونا گلیب چاتدیر. بو ائپیزود اثر مؤلفی نین عالی تحصیل حاقینداکی ایدئال لارینی عکس ائتدیریر^{۱۱۵}. آزادلیق ایله سعی و بیلگی نین علاقه سی باره ده کی محاکمه لرینه تورک فردی ایله یولداشی نین دیالوقو شکلینی وئرن آغاوغلونا گۆره، «آزادلیق اساسدیر. زیرا اونسوز سعی و بیلگیک چچکلنمز و یاییلماز. بو حقیقتین

^{۱۱۰}. عینی اثر، ص ۷۴.

^{۱۱۱}. عینی اثر، صص ۷۴-۷۵؛ Öhməd bəy Ağaoğlu, *Seçilmiş Əsərləri*, s. 226-227.

^{۱۱۲} Əziz Mirəhmədov, *Öhməd bəy Ağaoğlu*, s. 206.

^{۱۱۳}. احمد آغاوغلو، سربست انسانلار اۆلکه سینده، ص ۷۶؛ Öhməd bəy Ağaoğlu, *Seçilmiş Əsərləri*, s. 228.

^{۱۱۴}. عینی اثر، صص ۷۷-۷۸.

^{۱۱۵}. عینی اثر، صص ۸۰-۸۳؛ Əziz Mirəhmədov, *Öhməd bəy Ağaoğlu*, s. 207.

ان آچیق دلیلی آزاد اولمایانلار ایله آزاد اولانلار آراسینداکی فرقدیر». اونون فکرینجه، هر دورلو بیلگینی آچان، باطل عقیده‌لری آتدیران، انسانلاری یانلیش یول لاردان قورویان، خطالاری دوزلدن، سعی لری دوغرو یولا یؤنلدن «تنقید و سربست دوشونجه‌دیر». آما بوراسی دا دانیلمازدیر کی، بیلگی و سعی گئنیشلنیب یاییلدیقجا آزادلیق دا قوتلنیر، جانلنیر. متفکرین فکرینجه، بو تأثیرلر قارشیلیقلیدیر. بیلگیسیز و سعی سیز آزادلیق دا تام سایلماز، اکسیک اولور. چونکی او حالدا باشقالارینا احتیاج حاصل اولور کی، بو دا تام آزاد اولماق دئمک دئییلدیر. آغاوغلونون فکرینجه، یاراتماق قابلیتی اولمایان اؤلکه‌لر یارادیجی اؤلکه‌لرین «عادتا تبعه‌سیدیرلر، اولنلار ایستر-ایسته‌مز باج و وئرگی وئریمک مجبوریتینده‌دیرلر». آغاوغلونا گؤره، «بختور او اؤلکه‌لردیر کی، هم آزاددیرلار، هم ده اؤزلری یارادیرلار». آزادلیغی و سربست مساعی نی تک چیخیش یولو سایان بؤیوک متفکر بو دیالوقداکی لیبرالیست گؤروشلرینی بئله سونلاندیریر: «فقط یاراتماق قابلیتی ده اوزون مدت دوام ائدن سربست چالیشمانین دوغور ماسیدیر. بونا گؤره ده، آزادلیق، یئنه آزادلیق و دایما آزادلیق! بودور قورتاریجی بیر چاره!»^{۱۱۶}

آغاوغلونون اتوپپاسیندا، خیالی تورک اؤلکه‌سینده «انسانلار ائتماد اساسدیر». اونون فکرینجه، «اعتماد ائتدیکجه دوغورلوق دا آرتار»^{۱۱۷}.

اوج گون سونرا پیرلر یئنه فردی گؤرمگه گلیرلر. «سؤز ساده‌لیگی» و «یاشاییش ساده‌لیگی» موضوعلاری اطرافیندا مباحثه ائدیلیلر. آغاوغلونون اتوپپاسیندا بو ایکی ساده‌لیگه خصوصی دَیر وئریمکده‌دیر. سربست انسانلارین عمومی اساسلاری نین ۳-جو ماده‌سینه گؤره، «سؤز ساده‌لیگی و یاشاییش ساده‌لیگی آزادلیغین شرطلریدیر»^{۱۱۸}. پیرلردن بیر یو ایکی ساده‌لیگین «انسانلاری آزادلیغین دایاغی اولان دوغورلوقا و صمیمیته، قناعت و استغنا یا (گؤزوتوخلوقا) آلیشدیردیغینی» سؤیله‌ییردی^{۱۱۹}. محاوره‌نین دوامیندا متفکر بو ایکی ساده‌لیگین ماهیتینی آیری-آیرلیقدا آچیقلایب ایضاح ائدیر. یازیچیا گؤره، سؤز ساده‌لیگی ایسته‌نیلن مقصدی آچیق-آیدین کلمه‌لرله، یئرسیز علاوه‌لر قاریشیدیرمادان سؤیله‌مک دئمکدیر. آغاوغلونون دوشونجه‌سینه گؤره، صنعی لیگه، ساختاکارلیغا یول وئرمه‌ین آزاد بیر مملکتده بوتون وطنداشلار، مقام و مسلک‌لریندن آسیلی اولمایاراق، برابر اولدوقلاریندان کیمسه کیمسه‌دن خواهش ائتمز. وطنداشین اؤز حاقلی ایستگینی سؤیله‌مه‌سی حاق اولدوغوندان، حاقین تانیمناسی طبیعی‌دیر، رد ائدیلمز. دئمه‌لی، اؤزونو آچالتماغ، ذلیل ائتمگه، مخاطبینی ایسه یوکسلتمگه گرک یوخدور. آغاوغلو حاقسیز بئله حساب

^{۱۱۶}. عینی اثر، ص ۸۲؛ Öhməd bəy Ağaoğlu, *Seçilmiş Əsərləri*, s. 233

^{۱۱۷}. عینی اثر، ص ۸۳

^{۱۱۸}. عینی اثر، ص ۱۹

^{۱۱۹}. عینی اثر، ص ۸۳؛ Öhməd bəy Ağaoğlu, *Seçilmiş Əsərləri*, s. 233

انديردی کی، ایستگینی الده ائتمک اوچون هر جور ذلته قاتلاشان کیمسه، وطنداشلار آراسینداکی برابرلیک اساسینی قیریب داغیدیر و هم اؤزونون، هم ده مخاطبیین سجه سینیی پوزور^{۱۲۰}. استبداد اداره سینده ایسه مساوات (برابرلیک) اساسی یوخدور. اورادا حاقا، حقیقته باخیلماز. ایستک و خواهشلرین چوخو حاقسیز اولدوغوندان، اونلارین قبول اولونوب-اولونماماسی دا کیفه باغیدیر. بئله بیر وضعیتده مقام صاحب لرینه یالتاقلانماق طبیعی دیر. فقط آغاوغلونون سربست انسانلار اؤلکه سینده بونا یول وئریلمز^{۱۲۱}.

استبدادین ساده لیگه اصلا تحمل ائتمه دیگینی سؤیله یین اوستاد، بونون سببلرینی منطقیی، اینانیدیریجی دلیل و اؤرنکلرله آچیقلایر. اونون فکرینجه، استبداد اصولوندا ایستر یازی، ایسترسه دانیشیق دیلی چوخ یوکسک، چوخ بزکلی-دوزکلی، چوخ احتشاملیدیر. بونولا استبداد بیر طرفدن خالقین روحوندا ذلت، مسکینلیک، عجز و قورخو، دیگر طرفدن ده اؤزو حاقیندا عظمت، مهابت و دهشت حسلری یاراتما ایستر. «...باشسیز-بئیینسیز آداملارین فنا اداره لری ایله اضمحللا و خرابی یه سوروکلنن» بئله بیر «محیطلر عنوانلار^{۱۲۲} و صنعی اسلوبلار قوت وئریرلر! ظاهری حشمت و عظمت آلتیندا باطنی چوروکلو یو قاپاتماغا چالیشیرلار»^{۱۲۳}. آغاوغلو وورغولاییردی کی، «ظاهراً محکم و توپلو گؤرون بو محیطلر ان کیچیک بیر صدمه یه بئله دایانامازلار، قوم ییغینی کیمی تارومار اولورلار»^{۱۲۴}.

بو دیالوقون آردیندان پیرلر گئدیرلر. تورک فردی یئنه ائشیتدیکلری اوزرینده دوشونمگه باشلاییر. اونون ترددلری، اؤزو ایله باغلی شهبه لری هر گون آرتاراق دوام اندیردی. سوندا او، اؤزونو سیلکه یه رک ماشین فابریکاسینا گئتمک اوزره حاضرلاشماغا باشلاییر^{۱۲۵}.

اثرته سی گون پیرلر یئنه گلدیکلرینده بو دفعه «یاشاییش ساده لیگی» ایله باغلی ایضاحات وئرلییر. متفکره گؤره، «ساده یاشاماغا آلیشما معنوی آزادلیغین اساسیدیر». گرکسیز عادتلر و بو عادتلرین یاراتدیغی احتیاجلارین انسانلارین آزادلیغی اوچون بیر دوزاق (تله) اولدوغونو سؤیله یین آغاوغلونون محاکمه لرینه گؤره، ساده یاشاماغا آلیشمیش انسانلار شخصی آزادلیقلارینی داها آسانلیقلا ساخلا یا بیلیرلر^{۱۲۶}. قازانچین آرتماسیلا بیرلیکده، عمومیتله، عادت-اعتیادلارین دا آرتدیغینی تصدیق ائدن متفکرین

^{۱۲۰} عینی اثر، صص ۸۴-۸۵؛ Əhməd bəy Ağaoğlu, *Seçilmiş Əsərləri*, s. 234

^{۱۲۱} عینی اثر، ص ۸۵؛ Əhməd bəy Ağaoğlu, *Seçilmiş Əsərləri*, s. 234

^{۱۲۲} شاهنشاه، پادشاه، شهریار اعظم، سردار اکرم، ساعدالدوله، سردار ملک و سایره کیمی.

^{۱۲۳} احمد آغاوغلو، سربست انسانلار اؤلکه سینده، صص ۸۵-۸۶.

^{۱۲۴} عینی اثر، ص ۸۷؛ Əhməd bəy Ağaoğlu, *Seçilmiş Əsərləri*, s. 236

^{۱۲۵} عینی اثر، صص ۸۹-۹۲.

^{۱۲۶} عینی اثر، ص ۹۲؛ Əhməd bəy Ağaoğlu, *Seçilmiş Əsərləri*, s. 239

دوشونجه‌سینه گۆره، اصل «مسئله مدنیتین یوکسلیدیگی و احتیاجلارین آرتدیگی یئرده بئله اعتیادلارین زبونو و اسیری اولماماقدیر»^{۱۲۷}. بونون اوچون ده «استبداددا مقصد کؤله یئتیشدیرمک و واسطه ده لوکس-دبدبه، اسراف و اخلاقسیزلیق» اولدوغو حالدا، سربست اؤلکه‌ده «غایه وطنداش یئتیشدیرمک و واسطه ده «ساده‌لیک» و فضیلتدیر». آغاوغلو بو مسئله‌ده ده تربیه‌نین خصوصی اهمیتی اولدوغونا دقت چکیر. اونون اتوپپاسیندا وطنداشلاری ساده یاشاماغا اوشاقلیقدا ان آلیشدیریرلار. سربست انسانلار اؤلکه‌سینده بزک-دوزگه، تجملاتا یول وئریلمز. اسرافا، لوکسا، دبدبه‌یه قارشی چیرنمه و لاقیدلیک حسی آشیلانیلر^{۱۲۸}.

یاشاییش ساده‌لیگی ماده‌سینی آچیقلاقیقان سونرا، یازیچی اؤلکه‌نین اساس یاساسی‌نین ۸-جی ماده‌سینه کئچیر. اونون آزاد اؤلکه‌سینده «حاقی مدافعه وظیفه‌دیر». پیر بونو بئله آچیقلاقیلیر: «وطنداشلاردان بیرسی‌نین حاقینا تجاوز اولوناندا او حاقی مدافعه ائتمک هر وطنداشین بورجودور». بو یاسا اصلینده چکیندیریجی ماهیت داشیماقدادیر؛ ایستر حکومت آداملاری، ایستر سه ده وطنداشلار - هر بیر کسین باشقالاری‌نین حاق-حقوقونو مدافعه‌یه حاضر اولدوغونو بیلدیگیندن حاقا تجاوزدن چکینیر. بونون اوچون ده سربست اؤلکه‌ده، دئمک اولار، حاقا تجاوز اولونمور^{۱۲۹}. وطنداش بو وظیفه‌نی ایفا ائتمزسه جرم ایشله‌میش کیمی تلقی اولونور. وظیفه‌نی ایفا ائتمه‌ین بیر وطنداش یازیلی و رسمی قانونا دئییل، عامه‌نین وجدانینا چارپیلیر و جزاسینی محکمه‌دن دئییل، افکار عمومیه‌نین نفرت و خصومتیندن آلیر. بؤیوک متفکر «حاق-حقوق» قاورامی‌نین اجتماعی بیر حادثه اولدوغونو بیلدیرمکده‌یدی. آیدیندیر کی، توپلومو تشکیل ائدن فردلر حاقا قارشی لاقید و یابانچی قالیرلارسا، حاق اورتادان قالخار و توپلومون یاشاییشی، حیاتی پوزولار. حاقا قارشی لاقید قالان توپلوملارین یاشایمامادیغینی، آچیلیب-چیچکلنمه‌دیگینی بلیرتن یازیچیا گۆره، توپلوم حیاتی‌نین دوام ائدیپ چیچیکلننه بیلمه‌سی اوچون فردلر بیر-بیری‌نین حاقلاری‌نین ضامنی و کفیلی اولمالیدیرلار^{۱۳۰}. آغاوغلو بو گؤروشلرینی اثبات ائتمک اوچون یئنه شرقله غرب توپلوملارینی قارشیلادیریب، شرقده فردلرین حاقا قارشی لاقید اولدوغونو بیلدیریر. بئله اولدوقدا سونوندا حاق قاورامی اورتادان قالخیر و عموم توپلوم اویونجاغا چئوریلن جانسیز، حرکتسیز بیر اسگی پارچاسینا دؤنور. غربده ایسه، عکسینه اولاراق، بیرسی‌نین حقوقونا قارشی باش وئرن بیر تجاوزو اؤته‌کی وطنداشلار دفع ائدر. بئله‌لیکله ده سونوندا تجاوزلر و تجاوز ائدنلر گئت-گئده آزالیر و بیر گون تماماً اورتادان قالخار. دئمه‌لی، باشقالاری‌نین حاق-

^{۱۲۷}. عینی اثر، صص ۹۲-۹۳.

^{۱۲۸}. عینی اثر، ص ۹۴؛ Əhməd bəy Ağaoğlu, *Seçilmiş Əsərləri*, s. 240-241.

^{۱۲۹}. عینی اثر، ص ۹۵؛ Əhməd bəy Ağaoğlu, *Seçilmiş Əsərləri*, s. 241.

^{۱۳۰}. عینی اثر، صص ۹۵-۹۶؛ Əhməd bəy Ağaoğlu, *Seçilmiş Əsərləri*, s. 242.

حقوقونو مدافعه ائتمک اصلینده وطنداشین اؤز-اؤزونو مدافعه سی دئمکدیر. بؤیوک متفکر «حاقی مدافعه نی» دورمایان، دایماً آخیب گلن بیر موهبه کیمی دیرلندیردی^{۱۳۱}.

تورک فردی ایله پیرلرین نوبتی گؤروشونده نظام نامه ده کی تعاون ماده سینده آچیقلیق گتیریلیر. یاسانین اونونجو ماده سینده گؤره، سربست اؤلکه ده هم رأی لیک وظیفه دیر^{۱۳۲}. آغاوغلونا تعاونو بئله تعریف ائدیر: «تعاون وطنداشلارین بیر-بیرینی دوشونمه لر و بیر-بیرینه یارديم ائتمه لری دیر». متفکر بو قایدانی توپلوم حیاتی نین اساسی، تمل داشی ساییردی. متفکرین دوشونجه سینده یئنه ژان ژاک روسو فلسفه سی نین ایزلرینه توش گلینیر؛ اونون فکرینجه، اؤزونه آزاد دئین بیر توپلومدا معنوی و مادی فقر و احتیاجا توتولموش وطنداشلارین اولماسی او توپلوم اوچون آغیر بیر لکه دیر. آغاوغلو یازیردی: «وطنداش دئیگیین آدام جاهل و یا اخلاقسیز دیرسا، دینچی و یاخود آج دیرسا، بونون مسئولیتی توپلوموندور. بئله بیر جمعیت یا وظیفه لرینی آنلامیر و یا بو وظیفه لرینی یئرینه یئتیرمیر کی، هر ایکی حالدا اکسیک اولدوغو آشکار دیر»^{۱۳۳}. توپلومون فردلردن و فردلرین بیرلشمه سیندن یاراندیغینی بیلدیرن یازیچی قید ائدیردی کی، «وطنداشلار آراسیندا فقر و احتیاجی و اخلاقسیزلیغی قالدیرماق توپلومون بورجودور»^{۱۳۴}. دینچیلیگی دینچیلیگی وطن و وطنداشلیق اوچون بیر «لکه» سایان متفکر آزاد انسانین آج قالما یا جاغینا، دینچی اولما یا جاغینا اینانیردی. اونون فکرینجه، وطنداشلیق شرفی و «وطنداشلیق حیثیتی وطنداشین آج قالماسینا دؤزه بیلمز»^{۱۳۵}. اونون اتوپياسیندا دینچی یوخدور. اونون خیالی تورک اؤلکه سی بیر قارداشلیق یوردودور. بورادا هامی بیر-بیرینی دوشونور، دولت ده هامی وطنداشلارین قاییغیسینا قالیر. بورادا بوتون وطنداشلار بیر-بیری نین امدادینا چاتیر، کیمسه اونودولمور، آتیلیمیر. بونا گؤره ده وطنداشلار یوردلارینی سئویرلر، تهلکه باش وئرنده هامی تک بیر وجود کیمی حرکت ائده رک وطنین هر قاریشینی دشمندن قوروماق اوغروندا جانلاریندان کئچیرلر^{۱۳۶}.

^{۱۳۱}. عینی اثر، صص ۹۶-۹۷؛ Öhməd bəy Ağaoğlu, *Seçilmiş Əsərləri*, s. 242-243.

^{۱۳۲}. عینی اثر، ص ۱۹.

^{۱۳۳}. عینی اثر، ص ۱۰۲؛ Öhməd bəy Ağaoğlu, *Seçilmiş Əsərləri*, s. 246.

^{۱۳۴}. عینی اثر، صص ۱۰۲-۱۰۳.

^{۱۳۵}. عینی اثر، ص ۱۰۷.

^{۱۳۶}. عینی اثر، صص ۱۰۷-۱۰۸؛ Öhməd bəy Ağaoğlu, *Seçilmiş Əsərləri*, s. 250.

آغاوغلو آزادلیغی فیضلی و حرکتلی بیر اکسیر کیمی دیرندیریپ، اونو ایستر فردلرین، ایسترسه توپلوملارین حیاتی نین اساسی، تملی اولدوغونو دوشونوردو. بونا گۆره ده اونون آزادلیق اتوپیا سیندا آزادلیق شعورون مقدس جوهری دئییه ترنم اندیلیردی. آغاوغلونون دنیاگۆروشه گۆره، آزادلیق اولمادان کاینات و کایناتین شعورو اولان انسان هئچ مرتبه سینه انتر^{۱۳۷}.

تورک فردی ایله پیرلر آراسیندا کی بو سون دیالوقدان سونرا پیرلر اونا یاسالار اطرافیندا دوشونوب قرار وئرمک اوچون اون بئش گون سوره (مهلت) وئریلر. اون بئش گوندن سونرا تورک فردی «حریت ملگی نین قانادی آلتینا» گیرمگه قرار وئیر. پیرلر آزاد اولماغا، سربست اؤلکه وطنداشی اولماغا قرار وئرمیش تورک فردینی «آند یئرینه» گۆتورورلر. بورادا تورک فردی بو قرارینی کسین اولدوغونو بیلدیریر و «آزادلیغا صادق قالاجاغینا آند» ایچیر. پیرلر بیر-بیر اونون یانینا گلیرلر، اونو قوجاقلاییب آلتیندان اؤپوب تبریک اندیرلر. تورک فردی آرتیق «سربست انسانلار اؤلکه سی» نین وطنداشی اولموشدو. او هر شیده یئنی بیر گۆزل لیک دویوردو، هر شی اونو «باشاماغا دعوت» اندیردی. تورک فردی «آزادلیق ملگی نین عاشقی» اولدوغونو آنلاییر^{۱۳۸}.

^{۱۳۷}. عینی اثر، صص ۲۱، ۱۰۹؛ Öhməd bəy Ağaoğlu, *Seçilmiş Əsərləri*, s. 251

^{۱۳۸}. عینی اثر، صص ۱۱۳-۱۱۵.